

***Дагъыстанлы
къатын 5.2022***

Это мудрая и самоотверженная женщина, и сила ее слова известна не только в Республике Дагестан. В самые трудные дни она всегда была там, где люди нуждались в ее помощи и поддержке.

Владимир ПУТИН

Бу йыл Дагъыстан Республиканы халкъ шаири Фазу Гьамзатовна Алиева тувгъанлы 90 йыл тамамлана.

Пагъмулу, озьтӕрече язывчу, хыйлы тизив асарланы автору, гӕрме-кли жамият чалышывчу, тавлар элини макътавлу къатыны, лайыкълы ана.

Россияны кӕп миллетли адабият тарихини савлай девюрю ону аты булан байлавлу. Кӕп йылланы узагъында Фазу Гьамзатовна дагъыстан адабиятны оьсювюне къуллукъ эте гелген. Ону шаир, публицист, ватан-даш элини герти патриоту гьисапда янгыз бизин уьлкеде тюгюл, кӕп-кӕп тыш пачалыкъларда таныйлар ва сюелер.

Ону Дагъыстанны уллу гъайбатлыгъын ва гӕзеллигин, мердешлерини байлыгъын, ерли халкъланы ругъун суратлайгъан китаплары дюнъяны кӕп тиллерине гӕчюрюлген ва милли маданиятыбызны айрылмасдай бӕлюгю болуп токътагъан.

Фазу Гьамзатовнаны агълю байлыкъланы кӕорумагъ, оьсюп гелеген наслуну патриот ругъда тарбияламагъ учунгъу жамият чалышывуна да оьр кыймат берме тюше. Бизин республика учун четим вакътилеринде Дагъыстан къатынланы союзуну башын тутуп, гъар агълюню дертин, гъар тас этивню Фазу Гьамзатовна ана, къызардаш гьисапда къабул эте эди, гъарисине ювукъ адамына ймик тийишли сӕзлени табып бажара эди.

Гъалиги шартларда Фазу Алиеваны 90 йыллыгъы, Расул Гьамзатовну 100 йыллыгъы, бизин Дагъыстан ва бютюн Россияны макътавлу тарихине байлавлу оьзге чаралар дагъы да артыкъ агъмиятлы болуп токътайдыр деп эсима геле.

Бугюнгю кыйынлы халкъара гъаллар булан байлавлу Фазу Гьамзатовнаны яратывчулугъунда аслу ерни тутагъан давуна ва парахатлыкъны темасы, ону асарларына янгыдан гӕз къаратма талпындыра. Ол язгъан 38 поэмасыны 13-сю бизин халкъны игит ишлерине багъышлангъан. Шоланы гъарисинде парахатлыкъны гӕзню бебейи ймик сакълама ва кӕорума герек деген аслу ой бар. Фазу Алиева учун парахатлыкъ-янгыз сӕз тюгюл, шо ону яшавда тутгъан ёлу, янашыву. Ол шону гъакъында янгыз язып кӕоймагъан, халкъланы арасындагъы дослукъну беклешдирмек учун, яш наслуну патриот ругъда тарбияламагъ учун, инг асил мердешлерибизни англатьп яймагъ учун кӕп гъаракат этген.

Дагъыстан Республиканы Башчысы Сергей МЕЛИКОВ

Дагъыстан Республиканы Башчысы Сергей Меликов
ва Россияны Совет Федерациясыны Председатели
Валентина Матвиенко гюл байлам сала

...Жаным мени! Сен адамланы сюондюрюп,
Хыйлы иссилегингни, ярыгынгни бергенсен,
Булакьдай, кёп берген сайын,
Даггы да таза ва толу бола эдинг.

«Тангны кьутгъарып кьойма!..»

Адамда яш йылларында кьабул этген гыслер айрокьда узакь ва ярыкь кюйде сакълана деп ойлашаман. Муна бугюнго ерли бизин гиччи авулубузда, озьонде бары да агълубюз булан тар уьйню балчыкь сылангъан полунда ятагъан, терезесинден эркин тавлар гёрюнеген уьубюзде уянаман деп эсиме геле.

...Кьулагъымда даим улланамны тавушу чалына. Уьстубюзден ювургъанны суворуп: «Тангны кьутгъармагъыз! Тез туругъуз, жымчыкълар жырыллама башлагъан, кьарлыгъач уьч керен бала сына азыкь гелтирип тура. Олар не йырлайгъанны эшитемисиз Тангны кьутгъармагъыз!..»

Гиччи заманымда мен бары да дюнья юртубузну кьаршысындагъы тавдан башланып, шо

тавну арты булан бите деп тура эдим. Тек Уллу Ватан дав башлангъанда бизин элибизни дазулары ёкь экенни англадым. Гечге таба мен Москвадагъы М.Горькийни атындагъы адабият институтгъа охума тюшдюм. Институт магъа Россияны ва бютюн дюньяны адабиятыны, маданиятыны, инчесаниятыны сигьрулу дюньясына янгыз терезесин тюгюл, кьапуларын ачды. Мен ойларымда тотуркьушдай, уллу уьлкемни уьстунден уча эдим. Тыш пачалыкьлагъа бармагъа имканлыкь болгъанда буса, шиьруларым ва сёйлевлерим булан Ватаныма макътавлар ва алгъышлар эте эдим. Кёп пачалыкъларда болгъан сайын, мени юрегимде гиччи ва уллу элиме бакьгъан якьдагъы сююв дагъыдан да бек гючлене эди.

Аявлу мени охувчуларым, мен гьакь юреккли шаирлени ушатаман. Шо яратывчу адамда биринчи болма тарыкь хасият. Мен озьюнню ойларымны, гыслеримни, сюювюнню ва талчыгъывларымны бютюн яшавумдан кьолну аясындагъы юрекни йимик алып юрюдюм. Мени сынав булагъымдан уртлама сюегенлер даим ачылгъан юрегимни ва ойларымны табажакь. Сизин алдыгъызда мени бары да поэзия дюнья, мени жаным, яшавум. Мени гьар тыныш алывумда, гьар сёзюмде Ватаныбызны кьорума, парахатлыкь учун чалышма гьазирлик бар. Парахатлыкьны кьоруу комитетинде 27 йыл ишлей туруп, айрокьда, Совет Союз тозулгъан сонг, халкьыбыз учунгу талчыгъывну йыллары эди. Комитетдеги ишим булан янаша янгы темаланы, ойланы ахтара эдим, архивлерде кёп бола эдим, янгы китапларым чыгъа эди. Мен хыйлы аты дангъа айтылгъан адамлар булан ёлукьгъанман. Олагъа сукълана эдим, аз буса да олагъа ошама кьарай эдим, олагъа озьюнню ойларымны етишдирме кьаст эте эдим. Узакь юхусуз гечелер озьюм-озьюме гьар сёзюмню чегедим, гележекде болажакь сёйлевлеримни, асарларымны кьорчюсюн тизе эдим. Халкьыма мен озьюм ата-бабалардан алгъан лап сыйлы, асил мердешлени бермеге сюе эдим. Яш, жагъил заманларда адатлы деп гёрюнеген затлар йыллар гетип терен ва маъналы болуп токътай. Неге бизин ата-бабаларыбыз озьлени адат-мердешлерин асырап сакълай болгъанын сонг англама башлайсан. Бары да яшавдагъы сынавларым, юрек хуржунумдагъы топланып тургъан чакьы затны охувчуларыма етишсин учун, мен кагъызгъа яза ала гелгенмен.

Мени шиьруларым—мени яшавгъа кьаравум. Тавларда сувукь

кыш гечелер адамлар терезебашда лампаланы якъгъан кююнде къоя болгъан. Шолар борангъа тюшген нечелени балагдан къутгъаргъан. Мен чакъ-чакъда шо мердешни гъакъында ойлаша эдим. Мен озюм де дазусуз Россияны ожакъларыны, юреклерини ярыгъына бара эдим. Олар мени озлени лап ювукъ адамын йимик къабул эте эди. Ватанымны бир мююшюнде де магъа юреги ярыкъсыз инсан къаршы болмады. Оланы гъарисинден мен иссиликни, рагъмулукъну учгъунларын озюм булан алып гете эдим. Шо ёлугъулар бир юрекден башгъасына тартылгъан дослукъну кёпюрюдей бизин умуми ватаныбыз Россия учунгъу ишимни узатма гюч-къуват, илгъам бере эди. Мени шиъруларым адамланы юреклерини чыракъларын сёнмейген кюйде оланы дослукъгъа чакъыра, загъматгъа талпындыра... Мени сёзюм къайгъыда юрек яраны солкъ этеген кюйде чалынгъанны сюемен, сиз де рагъмулукъну ва адилликни уьст болува инаныв бир де сёнмесин.

Аявлу охувчуларым, мени юхусуз гечелерим, яшавумну мюгълетлери, мени сатырларым сизге сююнч берип, ойлар тувдуруп, сизин булан къаларгъа умут этемен.

Алгъасайман...Тангны къутгъарма ярамас!...Къулагъыма улланамны тавушу чалына: «Тангны къутгъармагъыз! Озюгюню насибигизни къутгъармагъыз!...»

Гъакъ сююв булан сизин ФАЗУ

Фазуну гъакъында

Фазу Гъамзатовна Алиева 1932-нчи йылы декабр айыны 5-нде Дагъыстан АССР-ни Хунзах райондагъы Геничутль деген юртунда асгер къулдукъчуну агълюсюнде тувгъан.

1937-нчи йылда атасы Али-Милли атлы полкуну политругу хапарсыздан гечингенде, огъар 5 йыл да болмай эди. Ону келпетин гъали биз эсги суратлардан гёрюп болабыз-къоччакъ, къара мыйыкълы офицер, уьстюнде газырлери булангъы акъ чепкен, онг къолу белиндеги хынжалны сабын тутгъан...

–Мени атам, Дагъыстан милли полкуну биринчи атлы эскадронуну комиссары, герти шаир-романтик эди,–деп хабарлай эди Фазу Алиева. – Хыйлы уйдурмаланы, ата-бабалардан къалгъан хабарланы биле эди. Тавлардагъы булакъланы тазалама барагъанда, бир-бирде мени де озю булан алып бара эди. Гъар тавгъа, булакъгъа, шаршаргъа неге шолай ат тагъылгъанын биле эди, шо бойларда не агъвалатлар болгъанын, ватанын якълай туруп нече игит жан бергенин хабарлай эди. Гъатта, гиччирек ташны яда чечекни гъакъында ёммакъ чыгъарып айтып бере эди. Мен ону хабарларындан сонг айланамдагъы дюнъягъа башигъачалай къарайгъан болдум. Мен шаирни, язывчуну ёлун танлагъанлыкъда, атамны аслу къошуму бар...

Фазуну сёзю

«...Биринчи шиърум? Озокъда, эсимде! Шо яшавумда бир де унутулмажакъ мюгълет эди,–деп эсге ала Фазу Алиева. –Шо саялы магъа, гъатта, уьйден къачмагъа тюшген эди...Мен экинчи класда охуй эдим. Бир гезик дарсда муаллимибиз Хожя бизге хыйлы душманны самолётун дагъытгъан, сонг елевчиолени къолуна есир болуп тюшген лётчикни гъакъында хабарлады. Озюм де билмеймен нечик болду буса да, тек шо заман шиъру яздым – «Игитге салам». Хожя охуп къарап, макътады. Шо гюнокъ, шиъру школаны тамгазетинде чыкъды. Танапусну вакътисинде, газетден гёзлеримни айырып болмай эдим, къайтып-къайтып шиърумну охуй эдим. Дарслардан сонг, уллу сююнч булан уьюме алгъасадым. Анам мени орамда къаршылады. Ону бетин гёргенде, мени бир яшы зат да къаравулламайгъанын шоссаят англадым. Ол вужа-гъарайлар сала туруп къолумдан тутду:

–Нете, сен бизин биябур этмеге сюемисен? Къара гъали шунукюцюне, шиъру язгъан! Мен сени паралап, гесек-гесек этермен! Бизин

тухум-тайпабызныкътатынлары,
къызлары бек сабур, саламат,
бир артыкъ сѣзню айтмас. Сен
де шолай болма герексен! Шону
эсингде сакъла!

Уйде буса улланам дагыдан
да бек къоркъутду, ол мени авзум-
ну Анхил Маринни йимик гъай-
ванны сингириден этилген йип
булан тигежсек деди. Мен шогъар,
гертиден де, инанып, бары теп-
терлеримни ва охув китапларым-
ны жыйып, тавлагъа къачдым.
Оъзюмню ахырынчы гюнлеримни
эки шаршарны ювугъундагы
анакъны ичинде оьтгерме то-
къташдым. Мен ёкъ болгъанымны
эс этгенде, агълумде, юртда уллу
къувун гѣтерилген. Мени хабарым
Хожгагъа ешитгенде, ол кюлеп
завх этген. Мени гѣргенде буса:

–Яз, Фазу, яз! Биревден де
къоркъма, гъали шиърулар саялы
биревню де авзун тикмей, – деди.

Муна шолай ону ёраву-насигъа-
ты булан бары да зат башланды...
Тюзюн айтгъанда, биринчилей
шиъруларымны басмадан чыкъ-
гъан кююнде мен 7-нчи класда
гѣрдюм. Язбаш вакъти, юрегим
тѣшюме сыймай. Математи-
кадан дарслар юрюлюп тура
эди, менде буса шиърулар тувма
башлады. Муаллим тептеримде
санавланы орнунда сатырланы
гѣргенде, чыгъарып алып, ди-
ректорну уьстюне алгъасады.
Дарслардан сонг директор мени
оъзюнюяныначакъырды. Жазагъа
йимик бара эдим. Къарайман, ону
къырыйында муаллимлер жыйы-
лгъан, барысы да иржяя.

–Фазу, сен герти шиъруланы
язгъансан, – деди директор. – Сен
ихтияр берсенг, биз шоланы
«Тавланы большевиклери» деген
газетге бакъдыражакъбыз.

Муна шо заман мени «Ана»
ва «Парахатлыкъны байрагъы»
деген шиъруларым биринчилей
печатдан чыкъды. Газет къолу-
ма тюзгенде, сююнмекликден
турма-олтурма ер тапмай эдим.
Оъзюмню Пушкинни къардашы
болмасам да, Кахаб Росолу Ма-
гъмутну гиччи къызардашыдай
гъис эте эдим, лап да насипли
адамгъа гъисаплай эдим...»

Сюювню багъасыз савгъаты

Бир керен мен огъар: «Сен тувгъан юртну аты нечикдир?» – деп сорадым.
Ол шоссагъат магъа багъып энкейип аста тавуш булан: «Магъа гъармут
бер», – деди. Мен ону тилевюню маънасын англамай бирдагъы керен
соравумну такрарладым. Аварлар турагъан бийик тав ерлерде бырынгыдан,
наслудан-наслугъа айтыла гелеген хабар бар экен. Эл арада белгили таш
устаны уланы авруп къала. Не этсе де, ону аякъгъа тургъузардай эм табыл-
май. Атасы авлети ахырынчы гюнлеринде сама табиатны гѣзеллигин гѣрсин
деп, ону тавлагъа алып бара. Таза гъава, дарман отлар, таза булакъ сувлар
уланъяшны къолайгъа къайтара. Ол эсге гелгенде атасына: «Магъа гъармут
бер», – деп тилеген. Аварча шо «геничутль» деп чалына. Таш уста шо ерлерде
уыйлер къургъан дей, сонг дагыдалар гелип гѣзел юртгъа айлангъан...

* * *

Геничутль юзю булан бырынгы Хунзахгъа багъып, Акаро тавну этегинде,
Тобот оьзенни ягъасында ерлешген. Уыйлер бир-бирине сыйынып токътагъан.
Фазуну атасы Али Гъамзатовну ую юртну ортасында токътагъан. Ол шону оьз
къоллары булан къургъан, къалкъысын да балчыкъ булан япмагъан, шагъарда
йимик сыныкъ тутгъан, уллу терезелер салгъан, догъасын да бийик этген.
Бу гюз вакътилерде оьзге ожакъларда йимик, догъада къатынтузлукъ булан
ярашдырылгъан толгъан ичеклер кепдириле, кюреге, гесеклер этип гесилген
алма, гъабижай къурутула. Оъзю тувгъан, оьсген уыйню гъакъында Фазу:
«Бизин эргишилер йимик чыдамлы, бизин къатынлар йимик саламат», – дежек.

Къашкъаралыв вакъти тавларда къысгъа бола. Гюнеш тез тавланы артына
яшынып, сулагъ ютгъандай, ёкъ болуп къала. Фазу атасыны къучагъында
олтуруп, къара терезеге багъып къарагъан. Дѣгерек ай йыртылгъан чилле
явлукъгъа йимик булутлагъа чырмалгъан. Къызъяш атасына яшланы даим-
лик соравларын бере:

–Атам, неге гюн ва гече бола?

Генг яврунлу, исбайы Али ойгъа бата ва мыйыкълары булан Фазуну якъ-
ларын къытыкълай туруп ёммакъны айтма башлай:

–Бийик тавларда уллу къарт къатын тура, ол къара ва акъ юнню ийире.
Къарасына урунгъанда – гече бола, сав гюнню узагъында талашып тургъан
жан-жанывар къавшалып юхлама ята. Къолуна агъын алгъанда – гюнеш уяна,
эртен бола ва гече ял алгъан гъайванлар, къушлар, чечеклер загъмат тѣкмеге
ва йырламагъа башлай.

Атасыны тавушу гъайлек йырдай чалына, Фазу полда яйылгъан кийизде
ятып юхлайгъан гиччи къызардашлары Нуцалайны, Шахсанатны ва эркъар-
дашы Набини арасына къошула. Исси ювургъанны къырыйын уьстюне ябып

башы ястыкыгъа тийгендокъ, терен юхугъа бата ва тюшюнде къарлы тавланы келлесинде башындан аягына ерли къара ва акъ юнге чырмалып къарт къатын олтургъанны гёре.

Эртен Фазу савун савагъан педирени къавгъасындан уянды, улланасы сыйырны савма гъазирлене эди, анасы буса лампаны да ягып печни уьстюнде долана эди. Уьюню ичи самурсакъны, бишеген этни ийиси булан толду. Демек, тангны шавлалары тавланы тёбесин оьпген ва узакъ къалмай эртенги шат вакъти тувулунажакъ. Ол терезеге багъып бурулду, тек къалын къоркъунчлу пердеден къайры затны гёрмеди. Къарлыгъачлар учмай эди, атасы орнатгъан роза чечеклер бутакълары булан терезеге къакъмай эди.

–Къарагъанда, къарт къатын йиплени алышдырып къойгъан яда эки де гёзю гёрмейген болгъан, энни дагъы бир заманда да эртен болмажакъ,–деп къоркъуп гетди къызъаш.

Тавлардагъы юрт – къушну уясы йимик. Бир ягъында шюшгюрге, башгъасында шоссагъат хайыр дежек. Къалкъыдан-къалкъыгъа къувунлу хабар яйыла. Гъамзатовланы 7 йыллыкъ къызы тас болуп къалгъан.Фазуну анасы Апийни явлугъу башындан тюшюп, инбашында саллангъан, эринлери къартыллай:

–Оьзгелери булан юхлап тура эди, сонг ёкъ болуп къалды. Исси явлугъу да гёрюмлей. Биз улланасы булан бирче айланмагъан, излемеген ер къалмады, бирев де гёрмеген. Бавда ёкъ, аранда да ёкъ.

Улланасы намазлыкъда тобукъларындан туруп тилевлю, ялбарывлу дуалар эте:

–Гъей къудратлы Аллагъым, мени яшавумну ал, торунумну къой, вай, аставпируллагъ!

Шо гюн юртда эркин, бош заманы барлар ювукъдагъы тавланы тергеп чыкъма токъташды. Шолай чарслы гюн болмагъаны хыйлы заман бола эди. Яш адашма, оьзенге яда къакъагъа тюшмеге бола. Бокъурайгъан туманны ичинде: «Фазу-у!Фазу-у!»–деп къычырагъан тавушлар эшитиле.

Тюшге таба туман тайып, къызъаш табылмай юртну пашманлыкъ къуршама башлагъанда, Фазуну ямучугъа чырмалгъан, юхлайгъан кююнде къойчулар алып гелдилер. Ону юртдан кёп ариде тюгюл, Бёрю сокъмакъ деген ерде тапгъанлар. Ону жавапларындан не сокъур къатынны излей болгъанын бирев де бир зат да англамады. Къара ва акъ юнню де огъар не аралыгъы бар...

Гъалекленген юртлулар уйлереине тозула туруп: «Али къызын ёнкютген. Ону тавгъа къозукъулакъ жыйма бакъдырсанг, гюллер жыйып геле. Тезекни жыйма барса, яшлар гъайванлар юройген ёлдан юрой, о буса къозу йимик, тав-ташлардан чабып, атылып айлана...»,–деп сёйлей эди.

В.Зеленинаны «Сюювню багъасыз савгъаты» деген очеркинден

Фазуну сёзю

Мендеги гёзелликге гъашыкълыкъ, билимлеге талпыныв магъа ата-бабаларымдан къалгъан варисликми экен деп эсиме геле. Этти аталарыма ерли къарасам, инанмассыз – бары да алимлер.

Анамны уллаталарыны бириси Инквачи Дибир имам Шамилни ойчусу ва набиби эди, экинчиси Гъайдарбек арап тилни бек билеген алим эди. Ону китаплары гъали арап тилден авар тилге гёчюрюлме башлангъан.

Ону уланы, анамны атасы Мансур амайымны Гъайдарбек (гиччиси) шариятны ва Къуранны уьренивде атасындан озгъан.

Анамны эчивю Хандулай Геничутлде–Маккада гъажда эки керен болгъан биргине-бир къатын. Ону гъакъында бютюн Дагъыстан эшитген.

Улланамны анасы–Алихановланы тухум-тайпасындан. Пача армияны генералы Къайтмас Алиханов, полковник Умалат Алиханов–ону эркърдашлары...

Улланамны атасы Пирбудагъ–белгили алим-арабист.

* * *

...Мени тавушумну танып, ол эшикlege багъып алгъасай, мен ону йымышакъ аякъ юрюшюн эшитмен. Ачгъыч огъар тынгламай, хыйлы заман къалды киритни ичине сукъгъанча, сонг да ари де, бери де айландыра турду. Нечик де, ахырда эшиклер ачылгъанда къоллары магъа багъып узатылды. Мен оланы оьзюмню къолума алып сыйпайман, о буса мени оьбе:

–Шюкюр Аллагъгъа, мен сени къайтып гёремен. Шубизин ахырынчы ёлугъувубуз болмайгъан кюйде этсин. Билемисен, мен мелтеси де тютейген, набы да бите турагъан чыракъ йимикмен...

–Ёкъ, анам, сен дагъы да хыйлы йыллар яшажакъсан, сен бизин учун ана да дюрсен, ата да, сенсиз биз нечик туражакъбыз?–деп жавап бермен, оьзюмню буса юрегим сызлай. Мен мунда алгъасамайгъан, дагъы шо булакъдай шырыллайгъан аявлу тавушну эшитмесдей, тындырыкълы кюйде жыйылгъан тёшеклени, магъа узатылгъан шо къолланы гёрмесдей гюн болармы?

«Мен сени кюлкюнгмен ва гёзьяшынгман»

ДАГЪЫСТАНГЪА

Гюнмю шавлалы,
Янгурму телли,
Къыдыргъыч елми,
Яда акъ къармы,
Гюндюз сакъ барлы,
Гече хах гызлай,
Оьлгюнче сагъа
Мен гьалал къызман.
Денгиз зор мунда,
Агъачлыкълар сес
Анг-занг яшыра.
Мен сени кюлкюнгмен
Ва гёзьяшынгман.
Тавлар тик мунда
Ёллар айырмай.
Сююнчюнгмен сени
Ва къайгъынгман.
Оьзенлер мунда
Ташлар да къайнай,
Бир мюгьлетингмен
Даиманлыгъынг
Дёнмеге къойман.
Гёк-ала йырынг
Къаным къайнатгъан
Ва шу йырны да
Сенсен яратгъан.

ФАЗУ

Фазу!—Шу атым булан
Ёммакъдай сырлы
Юрюймен, сюрёмен ердеги ёлум.
Ёкъ! Учаман къушдай
Эркелеп, аявлап барлыгъын къырны,
Елеме къойман есирлеп йырны!
Учаман тавлардан даимлик яйгъа,
Чечекли умутлар гъайранлыкъ чайгъан...
Негетимни мени билгендей эслеп
Оьзюме—оьз атым сююнчлю сесли!..

ЯНГЫДАН

Ажайып шыплыкъ!
Ябушувдан сонг,
Яда, дав битген
Гюнню мюгьлети.
Гьей, шыплыкъ!
Сагъа не этейим мен?
Къулакъ пердевлерим
Паралап оьтдюнг,

Эшитемен айланада
Юз-минг сес,
Нечесе тил, лакъыр,
Бир-бирин къува.
Янгыдан янгырыкъ
Гьар сатырда гьис,
Юрекде рагъатсыз шиърулар тува.

*Таржума Шейит-Ханум Алишева,
Дагъыстанны халкъ шаири*

* * *

Бу яшавда не бар къалгъан даимге,
Толкъунлармы – ягъалагъа чабагъан.
Бу дюньямы – бир уый болгъан гьар кимге,
Кёк гюмезми – уьстюбюзню ябагъан.

Юрегимде кёпден алып юрюйген
Бир сёзлени къайда алып язайым.
Ягъаларда гёбюк болуп ирийген
Толкъунлагъа, гьейлер, нечик базайым.

Кёкге язсам – еллер булан янгурлар
Бир якълагъа алып гетмей къоярмы.
Ерге язсам – оьсген яшыл от урлар,
Къыр жанланы туякълары аярмы.

*Таржума этген
Магъаммат-Наби Халилов*

ФАЗУ

Фазу дейген бийдаякъ къуш,
Етти тюрлю къанаты.
Сав дюньягъа малим этме,
Бажаргъан ренкли атын.

Фазу дейген дув озендир,
Тавдан тюзге агъагъан.
Пагъмусуну гючю булан,
Кёкде юлдуз ягъагъан.

Фазу дейген бир сигърулу,
Къонгуравну зенглери.
Тангалагъа эшик ачгъан,
Тангны къызыл энглери.

Фазу дейген къарчыгъа бир,
Оърде оьктем учагъан.
Къыйынлы гюн къайгъылыгъа,
Рагъму нюрюн чачагъан.

Фазу десек, шо мюгълетде,
Ачыла мунг юреклер.
Ювукъ болуп къалагъандай,
Дослар булан ареклер.

Фазу дейген ажайыплыкъ,
Фазу деген тамаша.
Оьктем болма себеплер бар,
Юрьюгенге янаша.

*Рукъуят Устарханова,
шаир ва язывчу*

Фазуну гъакъында

Фазу Алиева шиъруланы школа чагъындан тутуп язмагъа башлагъан. Ону биринчи «Игитге салам» деген шиърусу Уллу Ватан дагну майданларында къоччакълыкъны уьлгюлерин гёрсетген совет солдатлагъа багъышлангъан. О заман огъар 11 йыл бола эди. Шиъруну школаны тамгазетинде чыгъаргъанлар.

1949-нчу йылда охувчу къызы поэзия асарлары биринчилей «Тавланы большевиклери» деген республика газетде печат этиле.

Школаны битдирген сонг, Фазу Алиева дёрт йыл муаллим болуп ишлей. Буса да, озюне оьр билимлер етишимейгенин анлап, 1954-нчу йылда Магъачкъаладагъы Дагъыстан къатынланы педагогика институтуна охума тюше. Тек институтдагъы охуву бир йылдан ариге оьтмей. Фазу бир нече шиъруларын Бютюнсоюз конкурсгъа бакъдыра, ону узакъ да къалмай, Москвагъа чакъырлар ва билимлерин адабият институтда узатма таклиф этелер. Бары да экзаменлерден оьтюп, орус тилге етишгенде, бек талаплы дарс беривчулер огъар эки сала. Тек Фазудагъы билимлеге талпыныв шонча да гючлю эди, ол тувра къабул этеген комиссияны алимлерини уьстюне бара ва оланы озгелерден артда къалмай охуп болажакъгына инандыра. Тавлар элинден гелген къызыяш булан лакъыр этген сонг, белгили язывчулар ва адабиятчылар ону адабиятда гележеги баргъа тюшонелер. Шолай 1956-нчы йылда Фазу Алиеваны М.Горькийни атындагъы адабият институтгъа къабул этелер.

Адабият институт огъар дюнья ва орус адабиятны байлыгъына, зорлугъуна ёл гёрсетеген маякъ болуп токътады ва гележекдеги яратывчулугъуна уллу таъсир этди.

Фазуну сёзю

«...Адабият институтгъа тюшгенче мен аслу гъалда енгил лирика шиъруланы яза эдим, оларда теренлик, яшавну философиясы ёкъ эди. Мен шонугъис эте эдим. Адабият институтгъа тюшгенде, гъатта, мен озюме тюз ёлну сама танглагъанманмы экен деп шекленме башладым. Мен китаплагъа чомулдум, институтну тизив ва бай китапханасы мени учун тар болду. Мени чебер асарлагъа бакъгъан якъдагъы гъасиретлигимни гёрюп, бирче охуйгъан ёлдашларым китаплар гелтире эди. Уьлкени инг де бажарывлу адабиятчылары, белгили шаирлери юрютеген семинарлар да мени шаирлик жанымны байындыра эди. Биринчи курсда Зоя Космодемьянскаягъа багъышлангъан шиърум учун, СССР-ни язывчуларыны союзу билдирген конкурсда экинчи ерни алдым. Уьчюнчу курсда буса, «Молодая гвардия» издательствода мени орус тилге таржума этилген «Гёк ёл» деген биринчи китабым чыкъды. Шо заман чы мени бирев де къаламдан айырып болмажакъ эди. Лап аслусу, герти поэзия асар кимге де таъсир этеген кюйде язылмагъа герек экенине тюшондюм.

1961-нчи йылда Фазу Алиева М.Горькийни атындагъы адабият институтну лап оьр къыйматлагъа битдирген.

Пайруз кѳуш

Мен паркда адамланы яйны яллавундан кѳутѳарагъан бийик тереклени салкъын тюбюнде олтургъанман. Айланада хыйлы адамгѳрюне – уллулар да, яшлар да. Мен буса бир тамаша янгызлыкъгъа дѳнгенмен ва обтген яшавумну гъакъында ойлашаман. Гъар тюрлю зат эсге геле: бирлери сююндюре, бирлери талчыкъдыра ва обзюнден кѳутулуп болмасдай шо гъамангъы даимлик сорав да тувулуна. Неге шо обтген агъвалатларда, многълетлерде пелен кюйде этмей, тюген кюйде этген эдим? Тюсюн айтгъанда, мен шо йылларымда не этме герекни биле болгъан бусам, яшлыкъны хыйлы сююнчлеринден магърюм къалар эдим. Гъар-бир затны чегип, тюз кыймат берип бажармакъ – уллулукъну, эслиликни белгиси.

Бирден-бир тамаша тѳшю ва къанатларыны яртысы пайруз (бирюзовый) тюсде кѳуш учуп гелип, устьюмден айланма башлады.

– Не гъайранлыкъдыр! – деп чыгъып гетди авзумдан. Олтургъан еримден турдум, тек кѳуш бир де шондан кѳоркъмады. Бирдагъы бираз учуп, мен обзюню тюбюнде эсге алывлагъа тюшген терекни бутагъына кѳонду.

– Шо гѳк жагъа, – деди инамлы кюйде къырыйымда токътагъан эргиши.

– Мен шотай кѳушну биринчилей гѳремен! – деймен сукъланып.

– Мен алда да эс этген эдим. Бугюн буса ол сизин яныгъызгъа гелип учгъан. Ол къарагъанда, сиз обзюнден сукъланажагъын ва ону гъакъында шиѳру язажагъын биле болгъандыр, – деп иржайды эргиши ва савболлашып ѳлун узатды.

– Ёкъ, ёкъ! Шо кѳуш тюгюл, шо улланамны жаны. Ол магъа къыйынлы многълетлерде сени янгыз кѳоймажакъман,

бу дюньядан гетгенде де сени кѳорувчу малайигинг болажакъман ва пайруз кѳушгъа айланып янынга геле туражакъман деп айтгъан эди.

Шоссагъат юртубузну къырыйындагъы Тапаар авлакъ гѳз алдыма гелип токътады. Биз улланамны булан ерли аэродромгъа алгъасайбыз. Ол мени Магъачкъалагъа узата, ондан Москвагъа гетежекмен – каникулларым битди. Авлакъда обсеген заанны, тавмичарини, гийикотну ийиси эсирте.

– Токъта, Фазу, бираз ял алайыкъ, гѳремисен айланадагъы гѳзелликни! Дагъы ерде шулай гъайранлыкъ бармы экен? – деп улланам теренден тыныш ала ва бюрюш кѳолу булан отланы сыйпай.

– Гѳрти айтасан, улланам, бу гѳзелликден, бу гъавадан, гъатта, эсирген адамныки йимик башым айлана.

Биз отланы устьюнде олтурабыз, улланам башын гѳтерип ареклеге багъып къарай. Ону терен оюлгъан ва сѳнген гѳзлери бирден сувлана:

– Мен сагъа балам лап пашман затны айтмай кѳоймагъа болмайман. Билемен, мен гъали айтгъанны эшитгенде эсге ала туруп кѳп йылажакъсан.

Мен силкинип гетдим, бетим агъарды. Ол магъа не айтма сюегенни англадым.

– Улланам, талчыкъма, бизге бир-бирибизден айрылма къыйын, тек бир нече ай бир нече гюн йимик учуп гетежек ва мен янгыдан сени янынга каникуллагъа гележекмен.

– Ёкъ, Фазу, мен гъис этемен, шу бизин ахырынчы ѳлугъувубуз. Магъа бу дюньядан гетген атам-анам ва бары да ювукъ адамларым гечелер тюшюмде гѳрюнме башлады. Тюнегюн анам гелди, жаны женнетлени гѳрюнде болсун. Мени кѳолумдан тутуп, абзаргъа чыгъарды, онда буса йыртыллайгъан ер турманы булангъы акъ ат токътагъан. Бир сѳз де айтмай анам мени атгъа олтуртду, обзю де янымда ерлешди.

– Сен оьлгенлер савланы бек сагъынма башлайгъанда оланы янына геле деп айта эдинг чи.

– Шону гъакъында тюгюл лакъыр, балам. Эсинге сакъла. Сагъа Фазу мен васият этемен – биревге бир заманда да зулму этме, гъатта, тепеле бюртюк чакъы гиччинева затгъа да. Адамлагъа ярыкъ ва рагъму савгъат эт, мен сени уйретген кюйде учгюнагъдан арекде тур: урлама, къыдырма ва биревню де устьюнден ялаябув этме. Мен къабурларда ятгъанда да сени гъар абатынга тергев берип туражакъман. Адамны жаны оьлмей, акъ тѳшлю къарлыгъачгъа яда пайруз кѳушгъа айланып, сени янынга гележек ва сени кѳорувчу малайигинг болажакъ. Сен де заманда бир мени гѳрме къабурума гел. Баш уьстде токъта – мен сени гѳржекмен.

–Улланам, бу дюнъяда сени йимик биревню де суймеймен. Гетме менден, оьлме, дагъы да яша!

–Гъай балам, ажжалдан нечик къутулуп боларсан? Яшавумда гъзъ-яшларым къуругъан бир гюн болмаса да–яшав тизив зат. Муна къарайман шу тавлагъа ва ойлашаман: не ала-мат гъайбатлыкъдыр гъз алдымда ва магъа шу дюнъяны бары гъзеллиги ачылгъанына сююнемен. Къысма-т мени аямады. Нече ювукъ адамымны ютду къантулукъ инкъылап, нечесин туснакъларда оьлтюрдю. Шюкюр Аллагъгъа, яшларымны–Мансурну ва Алипатны сакълады. Оланы янгъз оьсдюрдюм. Аллагъ магъа Мансурну туснакъдан ва Сталинград къыргъын-да бир къолун тас этсе де, давдан къайтарды. Шо саялы гъар дуамда Яратгъаныбызгъа алгъышлар этемен.

Шо заман биз моторну тавушун эшитдиква туруп аэродромгъа багъып юрюдюк. Юрегим ярылма аз къалып тура эди. Гъаран чыдадым йыламай. Анамва къызардашларым бизин гиччи самолётлар къонагъан ерде къаравул-лагъан эди.

Улланам булан савболлаша туруп, мен къайтып, къайтып ону оьбемен, самолётгъа мингенде буса, гъзъяшларымны токътатып болмадым. Самолёт ерден айрылды. Отланы ва чечеклени арасында токътагъан улланамны мен ахырынчы керен гёре эдим...

Муна гъали мени пайруз къуш тапгъан ва учма алгъасамай.

«Сенмисен, улланам–мени къорув-чу малайгим!–деп йылайман. –Сен мени сагъынгъансан, гъзъяшларымны къурутмакъ учун учуп гелгенсен. Балики, мени амалсыз оьлген уланым Али булан ёлукъгъансандыр. О да къарчыгъадай мени яныма учуп гелсин! Айт огъар мени дергим-къайгъым бир де солкъ болмажакъ. Мени къайгъым сёссюз, амма, ол мени ичимден яллата.

...Мени де гелер гюнюм ва мени жаным да пайруз къушгъа айланар, ер юзюнде къалгъан адамланы устьюне геле туражакъман. Шо саялы алданокъ олагъа тилеймен: «Инсанлар, пайруз къушну хатирин къалдырмагъыз!» Огъар сизин сюювюгюз бек тарыкъ. Торлагъа тутмагъа къарамагъыз, ол янгъз гъавада, эркинликде йырлама бола.

Инаныв

Инаныв—адамдагы инг агъамиятлы зат, шону генг маънасында айтаман. Инанывсуз адам—къанатсыз къуш йимик. Эгер де, инсанни юрегинде инаныв ёкъ буса, къалын орманда адашгъандай, юрюй, юрюй ва къайтып шо алда болгъан ерине геле.

Инаныв адамны даим иштагъландыра, ону загъмат тёмке, озюнню муратларына етишме талпындыра. Адамны суйме де, гъатта, абур этмеге де ярай, тек огъар инанмай бусанг, ол бир де сени герти къурдашынг болмажакъ. Инанывсуз къурдаш болмагъанда йимик, ватанда болмай инанывсуз, гележекге инаныв ёкъ буса. Гъалиги замангъа ва гележекге инаныв — озюнден адам октем кюйде юрюйген алтын кёпюр. Пагъмулу Тютчев шо мен оърде эсгерген сатырларын язагъанда, Россиягъа бек инана эди ва варислерине: «Россиягъа янгыз инанмагъа боласыз», —деп васият этген. Инаныв — инсанни бары да гючюн, юрегин, намусун, тавакаллыгъын тергейген аламат.

Яшавда бизге хыйлы къыйынлыкълардан оътме тюшдю, шоланы биз инанывсуз енгип, алдын алып болмажакъ эдик. Дав майданларда уьстюнлюклер шогъар инанагъанлар къазаналар. Сюювде де тап шолай. Америкалы шаир Лоуэлл айтгъан: «Янгыз токъташгъан къаравлагъа ва сынавгъа аркъатаялгъан инаныв узакъ яшай ва алатолпанлагъа тюшсе де, тунукъ болмай». «Мен огъар инанаман» деген сёзлени айтгъанча, башлап огъар яда башгъасына, гертиден де, инанма ярайгъанлыгъын мекенли билмеге борчлубуз. Инаныв—озюнде адамны хыйлы яхшы хасиятларын

Россияны гъакъыл булан англамагъа бек къыйын,
Аршын булан да оьлчемеге болмассыз:
Бу уьлкени оьзтёрече турушу—
Россиягъа янгыз инанмагъа боласыз.

Фёдор ТЮТЧЕВ

сакълай. Эгер де, ол сюеген адамына инана буса, ол бирде огъар хыянатчы болуп чыкъмажакъ, алдында сужда къылажакъ. Эгер де, адам Ватанына инана буса, тарыкъ болса—эли учун жанын да аямас. Оьтген заманлагъа гёз къарата туруп айтма болабыз. Уллу Ватан даву утгъанбыз, неге тюгюл, Ватаныбызгъа инаныв бар эди. Шо инаныв булан адамлар гъужумгъа бара эди. Озьюнню элин якълай туруп, олар янгыз бугюнге тюгюл, гележекге инана эди. Уллу Ватан даву биринчи гюнлеринде Анна Агъматова язгъан:

*Озьюнню аявлусу булан савболлашагъан,
Дертин гючге айландырсын.
Бизин бирев де енгип болмасгъа,
Яшларыбызгъа, къабурлагъа ант этебиз!*

Шо халкъны гючюне, озюнню гележекге герти инаныв эди.

Шо гъакъда Р. Рождественскийни сатырларында да айтыла:

*Сиз,
Савлар,
Билигиз,
Биз шу дюньядан
Гетмеге суймей эдик.
Гетме де гетмедик,
Биз оьлгенчеге токътадыкъ,
Къара оьзен Неваны ягъаларында
Сиз яшасын учун—биз жан бердик.*

Ажжалдан къоркъмай токътаягъан эди халкъ, неге тюгюл, Уьстюнлюкге, тангалагъы гюнге инана эди.

Бугюн, четим заманларда кёплер эки гёнгюллю болгъан—шо бары зулмуну тамуру. Мен ойлашагъан кюйде, бизин айры-айры адамлардан гёнгюбюз чыкъма бола, тек озюнде тувгъан, оьсген Ватаныбыздан гёнгюбюз чыкъмагъа ихтиярыбыз ёкъ.

Дагъы да бар сыйлы ва шексиз инаныв—Аллагъгъа инаныв. Шо инамлыгъы бар адамда—бары да зат бар. Неге тюгюл, таза ислам таза яшавгъа чакъыра. Аллагъ бизге намуслу, рагъмулу болма буюра. Аллагъгъа бакъгъан юрек гъар инсангъа учгунларын берип даим ярыкъ бола.

Бугюн, аявлу къатынлар, сизге барыгъызгъа да къатты инанывну ёрайман, неге тюгюл, къайсы тармакъда да уьстюнлюкlege янгыз инанагъанлар етишелер.

«Тамурсуз — бутакъ болмас, тамур — топуракъсыз»

Мен тилеймен Аллагъдан
Яшларыбыз гъакъыллы болсун,
Юрегине алып юрюсюн
Кёк-ерлени моллугъун.
Бырынгъы йырланы йырласын
Оьзленикин де яратсын,
Гёзлеринден агъылсын
Гёзьяшлар къайгъылы гюн.
Кюлкюлери зангырсын
Сююнчлю той болар гюн.
Къурдашлары бетлерин
гёрсетсин,
Душманлары гъар даимде
Аркъаларын гёрсетсин.
Тавлар элини макътавлу
китабына
Янгы атланы яздырсын.
Даим эсинде сакъласын:
Тамурсуз—бутакъ болмай,
Тамур да —топуракъсыз.

Озьюнню анадаш ерлеримни сюеген ва огъар амин адам гысапда мен даим Дагъыстанымны оьтген, гъалиги ва гележек заманларыны гъакъында ойлашаман, бугюнгю гъаллагъа талчыгъаман. Артдагъы вакътилерде мени юхусуз гечелерим айрокъда кёп бола бара. Оьзюм шагъат ва ортакъчысы болгъан тарихи агъвалатлар, шо тарихни яратгъан адамланы келпелтери эсиме тюше ва гъаман сайын бир ой талчыкъдыра: мен бугюн не йимик кёмеке этип боламан, адамлагъа не айтмагъа тарыкъман, не насигъат бермеге...

Бу гезик мен дагъыстанлы жагъил наслу булан лакъыр этмеге сюемен, олар мени эшитер деп умут этемен...

Яш вакътилерде адатлы йимик гёрюнеген зат, йыллар оьтюп теренлеше ва оьрлене. Шо заман неге бизин ата-бабаларыбыз оьзлени адат-мердешлерин бек аявлап сакълай гелгенин, шолар янгыз гъакълашмакъ учун тувулунмагъанын англама башлайсан.

Оьтген заманлагъа къарай туруп, Геничутль деген гиччи юртнугёремен. Юртну бары да халкъы милли опуракълар да гийип, тойгъа жыйылгъан. Къатынлар къабалайларда, башында бырынгъы явлукълар, тёшюне тагъылгъан гюмюш акъчалар гиччи кьонгу-

равлар йимик зангырлай. Эргишилени кёбюсю чепкенлерде, башларында бухари бёрклер.

Столланы уьстюнден пус чыгъа, гъабижай ундан этилген гынгал алтын йимик йыртыллай. Уллу тепсилер булан кычытгъан, эт, бишлакъ чуду тизилген. Кюрзени де не тайпасы да бар. Дагъыстан ашланы кёплюгюнден артыкъ сукара салма ер сама кълмаган.

Мен бизин тойланы эпсиз сагъынаман! Шоларда герти шатлыкъ ва сююнч оьмюр сюре, тилге пасигълер ярышлар оьтгере, оланы гъар сёзю юрекде ташда оюлгъан накъшдай даимликге къала. Боза булан толгъан аякъгётерилегенде барысы да шып бола, гъар сёзге кзулакъ яйып тынглай, неге тююл, айтылгъан чакъы зат таъсирли, гъакъыллы, маъналы болажагъын биле.

Тав тойларда барысы да бирче бийиме чыгъагъан мердеш ёкъ. Абзар нечакъы уллу болса да, янгыз экв бийий—эргиши ва къатынгиши. Олар ортагъа чыкыгъанда, нече де исбайы гёрюне. Къатынгишиде нечакъы гёзеллик, асиллик бар. Къолларын оьрге чюйген эргиши гъаваларда саркъыйгъан къаракъушгъа парх бере. Бийийгенлени къуршап токътагъан байрамча гийинген кьонакълар харс

ура. Къатынгиши эргиши чакъырмай туруп, бирде ортагъа чыкъмай эди, гетегенде де бийив черине саламат кюйде икрам этип гете эди.

Тавларда той—уллу байрам, бир-эки гюн булан да битип кълмай.

Мен гелинни болажакъ эрини уьюне узатагъан адатны бек ушатаман. Гелин чиллеге ва махмаргъа чомулгъан, башы, бети акъ явлукъ булан ябылгъан. Ону узатагъан къатынланы бирисини кьолунда янгъан чыракъ, бирдагъысы гюзюню тутгъан, уьчюнчюсю сув булан кажинни алып бара. Чыракъ ва гюзю — гюнешни аламаты, кажиндеги сув буса—берекетлик, моллукъ. Тавлулар сувдан яшавну ийиси геле деп негъакъ айтмай.

Уьйленген жагъиллер янгыз кългъанда, эри бютюндюньяны сырларын ачагъандай, къатыныны бетин ача. Ол сюйгенини уялчан бетин, кызаргъан якъларын, къара къаргъаны кьанатлары йимик, авур чачларын шонча да ювукъдан биринчилей гёре...

Гелинни булакъгъа барагъаны да негер де тиймейми!? Мен шо гёзел мердешни кёп гёргенмен, оьзюм де ортакъчылыкъ этгенмен. Гелинни къурдаш кызлары милли опуракълар гийген, инбашларында йыртыллайгъан ез акъчалыкълар. Гъар акъча-

лыкъны накъышларында—гюнешни шавлалары, къапгъачында гиччинев къушлар. Акъчалыкълар толуп, къызлар алгъасамай юртгъа къайтагъанда, къапгъачлар зангырлама башлай, бир де башгъа тюгюл, шо жымчыкълар тирилгендей айлананы сигърулу макъам булан толтура, юреке анадаш ерлеринге сюювню тувдура.

Гъалиги жагъиллер замангъа гёре болабыз деп, аслу тергевню уьстгёрюнюшге, опуракъгъа, чачына, эркин юрюшге ва хасиятлагъа бакъдыра. Ич культураны олар шолай англайлар. Ёкъ, азизлерим, культура—кёп терен маънасы булангъы англав. Инг алдын—оьзюнгню тамурларынга, мердешлеринге янашыв, асрулар бою топлана гелген умуни инсан байлыкъланы сакълав. Къызьяш бизин къатынлар гийип юрюген узун капотну да гийсе, явлукъну да байласа, нечик асилли, исбайы гёрюнежек эди...

Бизин ожакъда улланам ва ону анасы сакълагъан ярты ялагъан эски сурат альбом бар эди. Шолардан бизге узун махмар ва чилле капотлар гийген тухум-тайпабызны къатынлары къарай эди. Башларында юккъба тастарлар. Шо келпетлер менде милли опуракълагъа, айрокъда, къол булан этилген гюмюш юзюкlege, гьалкъалагъа айрыча сюювню тувдуру.

Мен биринчи гонорарыма оьзюме уьч къат къонгуравлу гьалкъалар сатып алдым. Адабият институтну битдиргенде, Магъачкъалагъа шолай гийип гелдим. О заманларда шолай гьалкъаланы бирев де тагъып юрюмей эди. Къатынлар гёзлерин де аралтып, магъа башы гетген, тайышгъан затгъа йимик къарай эди. Ата юртума гелгенде, гёрген-гёргени макътай эди. «Къарагъыз гъали огъар, шо гьалкъалар нечик арив къыйыша. Москвага гетсе де, чачларын гесмеген, энгиз капотланы гиймей, башындагъы явлукъну чечмей»,—дей эди. Мен каникулларда болгъан чакъы заманни ичинде бары да къызьяшлар, бары да къурдашларым улланаларыны сандыкъларындан гюмюш тагъымчакъланы, тастарланы чыгъартып гийип, тагъып юрюдю...

Оьзюмню ойларымда яш йылларыма къайтагъанда, шо буса кёп керенлер бола, неге буса да инг башлап биринчи харшны байрамын эсге аламан...

Муна яланаякъ йымышакъ топуракъгъа баса туруп, мен сыйырыбыз учун от жыяман, муна тенгилерим булан олтургъанман, бизин алдыбызгъа пусу чыгъып турагъан гын-калны ва бишген этни салалар. Шо унутулмас ийисни мен бугон де гьис

этемен. Байрам, йырлар ва бийивлер булан тамамлана, муна мен ортадаман, юртлуларымны алдында къолларымны къанатланы йимик яйып учаман...

*Накъыра къагъыла,—
Ортагъа чабып чыгъаман,
Дёгерек айланып, аста абат аламан.
Къанатлардай къолларымны
ойнатаман,*

*Уланланы юреклери
накъырадай къагъыла,
Къызлар къаран, бет буралар,
гюллейлер.
Мен буса оьктем кюйде бийиймен...*

юклеп, къаплар булан тюз бойлардан топуракъ ташый эди, сонг шо ерлерде агълюсюне азыкъ болсун учун будай чача эди ва картоп оьсдюре эди. Бугон буса топуракъ бош, ол сабанчыны, бавчуну загъматчы къолларын сакъынгъан. Ярыкъ да бар, газ да тартылгъан, техника да етише, оьр охув ожакъларда да гъар йыл юртда ишлеп болар йимик касбучулар гъазирлене. Бугон шону алдагъы заманлардан эсе, этмеге тынч. Алда йимик аркъагъызгъа юклеп ташымажакъсыз чы!

Къайда ёкъ болуп къалды шо бары да зат?! Бизин исбайы адатларыбыз, гьислерибизни тазалыгъы, этеген ишлерибизни гёзеллиги? Адамларда бир-бирине нечакъы рагъмулукъ ва гъайлы янашыв бар эди. Савлай юрт булкъагъа жыйылып, адамлагъа уйлер къуруп бере эди, къышгъа ягъарлыкъ гъазирлей эди, сыйырлары ёкълагъа сют алып бара эди. Къайсын-бирисин айтарсан!

Дагъы болмагъанда, ярты бузулгъан юртларыбызны неге янгыртмайбыз? Ата-бабаларыбыз аркъасына

Юртларыгъызгъа, биринчи харшны байрамына барыгъыз, анадаш ерлеригизни гъавасын тыныш алыгъыз, табиятны уянывун гьис этигиз, язбаш булан саламлашыгъыз! Инаман—бизин къайсыбызны да тамурларыбыз булан байлайгъан, гёзге гёрюнмейген «гинник бав» дагъы да къатты болажакъ. Ол оьзюне багъып тартажакъ, тартмай къойма кюй ёкъ—оьзюгюзню баш булакъларыгъызгъа, ата-бабаларыгъызны гъакъылына ва бир заманда алышынмайгъан яшавну даимлик законларына!

«Гюл байламын эшермен гъакъ сюювню»

* * *

Умутланы къаласына элтеген
Уллу ёллар булан абат алабыз.
Чечек-отлу биченликден оьтеген
Сокъмакъланы унутуп да къалабыз.

Унутабыз алсакъ терен харшланы
Кёкюрекден чыкъгъан таза къюкюню.
Унутабыз биз сюрюнген ташланы
Талайынгны тувуп къалса бир гюню.

Къува бусакъ сююнчлени акъ атын
Унутабыз онгсуз гелген гюнлени.
Унутабыз больницыны халатын
Багъымчылар этмейгенде эмлени.

Къалмай буса ярай мени башымда
Сакъланып гъар яхшым да, гъар терсим де.
Къумачлардай сандыгъында яшынгъан
Бары да зат анабызны эсинде.

Нюр янагъан акъ юзюнден иржайып
Сизге мени гъакъымдан ол айтажакъ.
Мени чанглы сокъмагъымны минг чайып
Чартлап гетген яшлыгъыма къайтажакъ.

Ана юрек ошай яшав китапгъа,
Ялыкъ тапмай гъар мюгълетни тохуйгъан.
Яманымны алмай бир де гъысапгъа
Бир яхшымны юз къайтарып охуйгъан.

* * *

Чыкълар йимик тегюлген гъар гёзьяшны
Тангым булан къарасам мен жыймагъа,
Сен гетеген бу гюнюнде язбашны
Минчакъ этип тизермен мунг ойлагъа.

Ошар эди олар арив тагъымгъа
Гёрюнюшю йимик гёммек тюшлени.
Тюшер эди эсге алып сагъынма
Биз экевге аян бизин ишлени.

Шолай буса къалар эдинг сен гетмей,
Къысматыбыз, къой, башгъача къурулсун.
Гёзьяшларым биревге де гёрсетмей
Бир-бирерлеп озлер кепсин-къурусун.

* * *

Адатлагъа гёре бизин якъдагъы
Ишге салып къарай башлап гиевню.
Агъач берип, болмас ондан къакъ дагъы,
Тергеп алды анабыз сен эревню.

Атабыз да къалмады гъеч хантавлу,
Гьюнерингни сени сынап къарады.
Къыр ат берип билмейген гъеч токътавну
Боламысан уйретме деп сорады.

Алпавутдай гючлю сени къолларынг
Къакъ эменни къойду гесип-паралап.
Яхшы билген ёрукъларын-ёлларынг
Атны тутдунг аркъан булан аралап.

Фазуну сёзю

Адабият институтда охуйгъан заманларымда Али ва Расул гиччи эди. Мен къуватлы, чомарт адам булан уйленме тарыкъман деп ойлаша эдим. Муса Магъамматович объюне тав яшав-туруш теренден синген адам эди. Бир гюн ахшам вакъти институтну биз турагъан общежитиесине Юсуп Ханпалаев, Агъматхан Абу-Бакар ва объзге дагъыстан язвчулар гирип гелдилер. Олар айтгъан чакъы затны къысгъа маънасы–сайки, мен Мусагъа бирдагъы гезик ону булан къошулмагъа разилик бермесем, ол поездни тюбюне атылажакъ. Озокъда, шо масхара эди, тек олар Муса мени учун лайыкълы агълю чер болажакъгъа инандырмакъ учун кеп къаст этди. Шондан сонг, огъар бираз башгъачалай къарама башладым ва ахырда биз къошулдукъ.

Мен Мусагъа бек разимен, ол гертиден де, мени яшларымны объюнюки йимик суюдю, бизге Магъач ва Жамбулат тувгъанда, ол оланы агъаларыны ульгюсюнде уйрете эди. Бир зат буса: «Сиз не этгенигизни Алиге айтажакъман, Расулгъа билдирежекмен...»,–деп айта бола эди. Агъа-инилер бир-бирине бек ювукъ болуп оьсдю. Шо буса инг алдын Мусаны яхшылыгъындан болду...

Мен мюкюрмен бугюн сени алдында,
Къоркъув билмей экен сени юрегинг.
Сен алгъасап айлангъан от ялында
Бек къарсалап бишген экен чёрегинг.

Гъеч кютмесе ярамайгъан адатдай
Амин болдунг къартлар салгъан гъар
шартгъа.
Къыр юрегим, сен уйретген шо атдай,
Таби болду сендей башгъа бир нартгъа.

* * *

Хасиятым ошай отгъа-ялынгъа,
Отдан хантав турсанг– сени алдатар.
Къыр ат йимик алып къызыл ялына
Орманланы, авлакъланы яллатар.

Шолай отну енгмек учун тюгюлмю
Печни адам чыгъаргъаны ойлашып.
Очагъыма ошайгъанынг бугюнмю
От юрегим булан мени гъаллашып.

Хасиятым ошай мени объзенге,
Хантав турсанг–яр ягъалар увалар.
Гёзеллиги минг илинген гёзюнге
Орманланы, авлакъланы сув алар.

Шолай гючню алдын алма къарагъан
Сен объюнгни объзениме ташлайсан.
Яллыгъымны мени сакълап агъагъан
Сувну терен айрыгъына ошайсан.

Ожагъымны сакълай бусам исивде
Баракалла болсун, сагъа аявлум, –
Бу гюнлерим бир-биринден тизивде
Сени отунг болгъанына таявум.

Къургъакъ болуп, янгурдан да тоймайгъан,
Барагъанда къуруп сююв авлагъым,
Бир сигърулу гючдей сёнме къоймайгъан
Сакълай мени бу сендеги дув агъым.

* * *

Уйге ошай мени сагъа сюювюм,
Терезеси ва эшиги ёкъ бир де.
Сенсиз уюм тас этгендей таявун,
Тез этишип гел, аявлум, тез гир де.

Гёммек кёкню сагъа савгъат этермен,
Ёкъ чу дагъы пурхасы да уюмню.
Алтын чачлы Гюнеш булан эртенден
Гюл байламын эшермен гъакъ сюювню.

Юз ёл ёрап сагъа башым иермен,
Ёкъ чу дагъы тамлар да шо уюмде.
Сюювюмде сыйындырма сюермен
Сени булан бу дюньяны кююнде.

*Таржума этген
Магъаммат-Наби Халилов*

Мен осал болма суюемен

Эсинге сакъла эркек!
Къатынгъа сен не берсенг,
Узакъ къалмай, шончакъысын аларсан.
Сююв-янгырыкъ тавушдай, гъар суююнню,
Гъар къайгъыны такрарлай.
Кюлесенг-кюлюкю булан сесленер,
Урушсанг-эшитерсен урушну.

Фазу АЛИЕВА

Эгер де, Аллагъ къатынгишини эргишиден обр этип белгилеме суйген болгъан буса, ону башындан яратар эди, къул этме суйген болгъан буса, аякъдан яратар эди, тек огъар эргишини тенг къурдашы кюйде болмагъа токъташгъан саялы, ону къабургъасындан яратгъан.

Аврелий АВГУСТИН

Аллагъ магъа яшавда кѣп затны берген, шо саялы гъар гюн Алгъамдуллилягъ деп айтаман. Тек лап сыйлы савгъаты-чыдамлыкъ. Мени эрим Муса магъа: «Мен сендеги чыдамлыкъны гюлеймен»,—деп кѣп эсгере бола эди. Уланларым да къатынларына чакъ-чакъда: «Сенде анамдагъы чакъы чыдамлыкъ болгъай эди»,—деп айта эди.

Билмеймен, Дагъыстанда озюню гъакъында кѣп айтгъан, айланасында нече тюрлю хабарланы чыгъаргъан,

нечакъы ялябувлар яйгъан къатын тувгъанмы экен... Оьзенлер гиччи булакълардан башалагъандай, шо бир булакъдан башлана эди ва адамланы арасында яйыла эди.

Лап да кѣп танкыт этилеген мени чачларым эди. Арадан 50 йыл обтсе де, бугюнге ерли шо хабар агъамиятлыгъын тас этмеген.

Бир илли-инсанны да Фазу озгелерден алда дюньяны гѣрген, къайда болса да, бир де милли гийимлерине арт бермеген. Енглери ѳкъ капотлар

гиймей, даим озюню улланасы йимик, узун капотлар гие, гъатта, яллавлу яй айларда да чорапларын чечмей деп айтмагъа эсине гелмеген. Ол башына озгелер модда тюгюл деп сатагъан бырынгъы явлукъланы байлай. Уланьяш йимик чачын гесмеген, деллекханагъа чачларын тюрлю-тюрлю тюслеге бояма бармай. Мени чачларымны тизилген кюю «шаирлеге» илгъам бере, шогъар багъышлап шиърулар язгъан. Мени атыма гелеген кагъызларда «причѣскама» байлавлу юз тюрлю насигъатлар бериле эди. Тек мен шо пышдырыкълагъа тергев бермей эдим. Мени артымдан адамлар не шыбышлайгъанны эшите эдим, тек биревге де хатиржанлыкъ этип сѣйлемедим. Улланамны сѣзлерин унутмай эдим. «Янгыз емиш береген терекге таш ата»,—дей эди ол.

Тек лап тизив ери башгъа затда эди. Шо къайдагъы хабарланы яягъан адамлар мени яныма гелип, авзун толтуруп, мени гѣзеллигимни, пача къатынланыки йимик эшилген чачларымны, шо магъа эпсиз къыйышагъанлыкъны, мени яратывчулугъумну макътай эди. Гъатта, хыйлы шиъруларымны гѣнгюнден билебиз дей эдилер...

Мен де (пача къатынлагъа тенг этген сонг) обктем кюйде иржайып, баракалламны бере эдим.

Тап шолай гъар увакъ-тюек саялы акъырма, къычырма суюеген эрим булан да эте эдим. Кѣбюсю гезик эришив языв столну айланасында башлана эди.

—Къайда мени язывлары булангъы тептерим?

—Мен тиймегенмен.

—Гъар гюн айтаман чы, мени столума ювукъ болма. Чангны да сибире тарыкъ тюгюл. Мунда бирдагъы бир кагъызым бар эди. Шону не этдинг?

—Билмеймен, Муса, мен столунга тиймедим,—деп иржайып, тез ювукъдагъы майдангъа геземе чыгъа эдим.

Ахырта тептер ишинде, кагъыз буса пальтосуну яда костюмуну киссинде табыла эди...

Мен орамдан къайтып гелегенде, Муса бираз сабур бола эди ва кюстюнюп: «Сени чыдамлыгъынгга бек тамаша боламан»,—дей эди...

Тек бир гезик чи чыдап болмадым, билмеймен магъане болгъан эди буса да.

Къаттыгюн эди, мен чудулар гъазирлеме суйдюм, о заман бир уланым да уйленмеген эди. Бизин уллу агълюбюз учуназ-маз зат булан къутулма кюй ёкъ эди.

Мусаны ишчи столу ятагъан уйню ичинде эди. Мен янгы хамур басма башлагъанда, бирден эшитемен:

–Фазу, магъа кюреге мураба булан чай гелтир.

Мен къолларыма ябушгъан хамурну къырып тайдырып, огъар исси этип чай тёкдюм.

Ишимни янгы узатма башладым, къайтып къычыра:

–Фазу, юн явлукъну гелтир, тобукъларым ушьюй.

Къолларымны сибирип, барып тобукъларына явлукъну ташладым. Бишлакъ гъазирлеме урунуп турагъанда, янгыдан эшитемен:

–Фазу, клейингни гелтир, меники къуруп къалгъан.

Мен бир зат да айтмай озьюмню столумну устьюнден клейни алып, ону алдына салдым.

Беш минут да обтмеди:

–Фазу, гел, форточканы яп.

Терезе ону столуну къырыйында, огъар янгыз бираз эретуруп, къолун узатса, озью де ябып бола. Магъа буса ашюйден шанжалны гелтирип, шогъар да минип, форточканы япмагъатарыкъ эди. Ичим гююп, янып гетди, мени чыдамлыгъым битди. Мен форточканы бек уруп япдым, шиша гесеклер бары да уйню ичинде яйылды.

–Ёкъ! Мен дагъы болмайман, мен сени учун киммен... шо чыт халатым ва мачийлер булан уйден чыгъып гетдим. Спорт костюмлар гийген Муса артымдан алгъасады. Ёлукъгъан ёлукъгъан магъа тайышгъан адамгъа йимик къарай эди. Уллу майданны ортасында бирев мени къолумдан тутуп токътатды. О билим берив министрни заместители Магъаммат Гъамзатов болгъан экен.

–Фазу, не болгъан? Къайда учуп барасан?

–Дагъы чыдама болмайман, суймеймен,–деп йылап йибердим.

Шо вакътиде биз токътагъан ерге Муса да егишип гелди. Ол Магъаммат булан саламлашды ва бу бек тамаша кюйдеги гъалны озтёрече англатмагъа къарады:

–Фазу–вулкан, ол къайсы мюглетде де атылма бола. Ону магъа хатири къалмагъан.

–Фазу, сен тавакаллы, гъакъыллы къатынсан! Барыгъыз уьююзге ва масъалаларыгъызны онда чечигиз. Гёресиз чи, озтеген-барагъан сизге къарай!–деди Магъаммат Гъамзатов.

–Мен не гъакъыллы, не тавакаллы болма суймеймен, мен осал къатын болма сюемен,–деп гёзьяшларымны токътатып болмайман.

Тек нечик де, Магъаммат бизин уьююзге бакъдырып бажарды...

Гертиден де, шо ичимде жыйылып, топланып тургъан вулканны атылыву эди...

Бары да зат, лап увакъ ва уллу масъалалагъа ерли, мени устьюмде

эди. Текаран бир зат буса: «Фазу, мама, Фазу, мама»...

Мен буса эргиши тёшге башымны салып, йылап, озьюмню дертлеримден арчылмагъа, юрегимде къанымны ичеген гюнчюлерден топлангъан юкню энгил этмеге, осал болмагъа сюе эдим. Мен жанымны чюйре этип, бирев сама шону ичинде не болуп турагъанын гёрюп, бир мюглетге сама языкъсынар эди. Мен буса бютюн яшавумда тавакаллы, чыдамлы, рагъмулу, барысын да англама борчлу къатынман. Мен буса мени де бирев сама къорурдай осал болмагъа сюемен!

Фазуну ГЪАКЪЫНДА

Яратывчулукъну сокъмагъына аякъ басгъандан берли Фазу Алиеваны асарларында лирика ва давпатриот темалар аслуерни тута. Эки де тема бир умуми лап терен ва даимлик гъис булан бирлешген-сююв булан. Яшавну, адамланы, табиатны сююв Ватангъа бакъгъан якъдагъы сюювге айлана, ону алдында борчларынг барны эсинге сала, ону оьтген игит девюрлерни, асил мердешлерни булан оьктем болардай оьр гъислени тувдура. Бугюнгу ва гележек заманларыбыз шо мердешлени кюрчюсюнде белгилеме тарыкъ.

Фазу Алиеваны китаплары Москваны бары да издательстволарында чыкъгъан: «Совет язывчу», «Совет Россия», «Воениздат», «Чебер адабият», «Яшланы адабияты», «Гиччилав», «Халкъланы дослугъу»... Ону китапларыны тиражы Дагъыстанда яшайгъан халкъны санавундан бир нече керен артыкъ.

1969-нчу йылда Фазу Алиевгъа Дагъыстанны халкъ шаири деген ат берилген. Шо заман Ф. Алиева СССР-де халкъ шаир деген атны алгъан лап жагъыл шаир эди. «Топуракъ холаны ел учуруп гетмес» деген романына Фазу Алиева СССР-ни язывчуларыны ва ЦК ВЛКСМ-ны Н. Островскийни атындагъы премиясын алгъан. Совет Армияны 60 йыллыгъына СССР-ни оборона министерлигини премиясы булан савгъатлангъан. Совет Союзну Игити Агъмат Абдулмежитовгъа багъышлагъан «Онсегизинчи язбаш» деген поэмасы учун Дагъыстан Республиканы Сулейман Стальскийни атындагъы пачалыкъ савгъатгъа ес болгъан.

Фазу Алиева чебер сёзню усталарыны арасында адабиятны бары да жанрларын кьоллап бажсарагъан шаир ва язывчу гъисада белгили. Ол лирикада да, прозада да бир йимик гючлю. Ону тавлар элини яшавун, минг йыллыкъ мердешлерин, маданиятын суратлайгъан романлары герти халкъ асарлагъа айлангъан.

Мени заманым

Мен озьюнню гечме болмайман. Заманымны мени айланамдагъы Мкъайдагъы айтды-къуйтдугъа, талчыгъывлагъа негъакъ харжлай эдим. Эгер де, олар шону англамай эди буса, тек мен англама герек эдим. Неге мен биревлени юреклеринде йыланлар пысыллайгъан саялы къыйнала эдим?

Мен ата юртумдан оьтеген озьенни ягъасында токътагъанман. Гюнню шавлаларындан йыртыллайгъан тав сувлар юртну экиге бёле. Сув биринчи сююв йимик, шонча да таза чы, гъатта, тюбюндеги лап гиччи тюрлю тюсдеги ташлар да гёрюне.

Мени заманым, огъ, сен магъа гъали нече де аявлусан! Яшав сени мюгълетлерингден, магъа эркин кюйде оьлешген сыйлы савгъатларынгдан кьурулгъан. Озокъда, чакъ-чакъда шолар биревлени томакълыгъы ва оьчлюгю булан тунукъ болуп сююнч тюсюн тас эте.

Мени заманым, сени негетлерингни англадым, яшав нечакъы къапаслар ура турса да, сени дарсларынгны аслу маънасына тюсюндюм. Денгизге алгъасайгъан, океанланы гъакъында умут этеген ата юртумну озьен сувуну нарыстаны гёзьяшыдай таза бир тамчысыны алдында къалгъан зат бир зат да тюгюл экен. Мени заманым—мени учун гъар мюгълетинг аявлу!

Жанымны от ялыны

Лап да гючлю ялын—жанны ялыны, ол адамны гючлю, тавакаллы эте. Ян, Ян мени жаным! Нече нече къыйынлыкълардан оьтме тюшдю магъа. Гъарисинден оьтгенде, шо магъа гючюме гюч кьоша эди. Тот басгъан темирни ташгъа ишыгъанда йыртыллама башлайгъан да йимик, мен де къыйынлыкълагъа урунгъанда таза ва кьуватлы бола эдим, гележекде кьаравуллагъан къыйынлыкъдан оьтмек учун гюч топлай эдим. Шо мени четимликлер булангъы даимлик кьаршы турувумда англадым. Сююнню ялыны менден озьлени даражасына ерли тюшмекни кьаравуллагъан ва мени оьрленивлеримни гечмейгенлени оьчлюкню ялынындан эсе хыйлы гючлю. Мени яратывчулукъ гъавалардагъы учувумну, мени сюймейгенлени ачуву ва гюнчюлюгю йимик, дазусу ёкъ.

Ян, ян, мени жаным, неге тюгюл, сени янывунг—мени даимлик уьстюнлюклеримни кюрчюсю.

Насип

Насип... Айтсын чы магъа бирев сама насип деген недир? Айтма чы Найтар, тек гъариси башгъа-башгъа кюйде. Биревлеге насип—бойнуна тагъылгъан инжи миңчакъ, башгъалагъа—тойгунча ашайгъан яшлары. Мен буса насип ёкъ деймен. Биз гъар тюрлю къыйынлыкълардан оьтювню насипге гъисапламагъа уьйренгенбиз. Адамлар гъакъыллы болгъан сайын, шончакъы олардан насип арек бола. Гъар-бир затны англайгъанлагъа, даим яшавну уьстюнден ойлашып турагъанлагъа лап яман. Эрте-геч бары да зат оьте, бары да зат кюлге дёне. Тек яшав адамгъа яшамакъ учун берилген.

Бир гезик анам авруп тешекге тюшдю. Ол ва биз ону яшлары ол тез сав болар ва больницадан чыгъар деп умут эте эдик. Ону янында нече-нече юхусуз гечелер оьтгердик. Ол кьолайгъа къайтды. Шо заман дюньода бизден насипли адам болмагъандыр. Анам биз сююнчюбнозю яшырып болмайгъаныбызны гёрюп: «Бир зат да тарыкъ тюгюл, янгыз оьз аякъларым булан юрюмеге кюй буса, кьолларым да ишлесе, Алгъамдуллилагъ»,—деп гёзьяшларын тёге эди.

Мени туснакъда сакъланагъанлар булан ёлугъувум болду. Жагъыл, исбайы уланлар яныма гелип: «Янгыз шундан чыкъмагъа кюй буса эди, эркинликден артыкъ насип ёкъ»,—дей эдилер.

Орамда тизив чакъ, мен озьюнню аякъларым булан юрюп бараман, гёкшамарал гюз булан сукъланаман, мен эркин адамман, биревге де харлы ерим ёкъ. Яшавну сюеген азиз уланым Али, сен янымда ёкъ экенни бир мюгълетге сама унутуп бола эдим буса, огъ нечик насипли болар эдим..

Фазу, эсингдеми?

1962-нчи йылда Фазу Алиева бизге, Дагучпедгизге гелди.

...Адатлы иш гюн. Барыбыз да оъз ерлерибизни елеп олтургъанбыз. Муна производствону заведующийи къатты тавушу булан типографиягъа тапшурувлар бере. Ондан бираз ариде лезги редактор автор булан разилешмей. Авторну ачувлары чыгъа. О чу асарын язгъанча нече-нече гечелер юхламгъан. Огъар редакторну ёравларына рази болма тынч тюгюл. Лакъыр баргъан сайын къызышып тербей.

Муна башгъа мююшде къычырып бир затланы охуйлар. Бал жибинлени табунуну къавгъасына парх бере. Тек сен, Фазу, бир затны да эшитмей эдинг. Сен тавушунгнуну чыгъарып шиъруларынгни охуйсан. Сен бир кюлейсен, бир гёзлеринг сувлана. Бу ерде къошайым, шо гюнокъ сагъа «къызыл якълы» къызыяш деп ат къойдукъ.

Эсингдеми, аявлу Фазу, гъали шо бизден арек йылларда гъукмат охув китаплагъа нечик уллу агъамият бере эди?

Дагучпедгиз Билим берив министрликни табилигинде эди. Шоларда бизин булан туврабайлавлукъ тутагъан методика совет де бар эди. Шо вакъти советге министрни заместители Магъаммат Гъамзатович Гъамзатов башчылыкъ эте эди. Шо гюн 3-нчю класны охувчуларына ана тиллерден охув китапланы чыгъарывну масъаласы арагъа салынып ойлашыла эди. Мени лак тилден, сени де авар тилден китапланы авторлары гъисапда советге чакъырдылар. Мен гъазирлеген китабымны гъакъында къысгъача маълумат бердим ва хыйлы материалланы орус тилден таржума этме тюшгени саялы, китапда бизин дагъыстан яшав булан байлавлу текстлер кёп аз экенин эсгердим. Эгер де, биз патриотланы

тарбиялама сие бусакъ, яшлагъа башлап ата юртуну, гиччи ватаныны гъакъында билимлер бермеге герекбиз, сонг Уллу ватаныбызгъа да гиришмеге ярай.

Алимлер де оъз янындан советни китаплар учун ерли материллар етишмейгенлигине ва яшлар учун дагъыстанлы асарланы чыгъармаса ярамайгъанына инандырып болду.

Фазу, тарыкъ кагъызлар учун министрни, ону заместителине, школа институтну директоруна нече керен баргъанынг эсингдеми? Гъар ёлугъувда яшлар учунгъу дагъыстан чебер адабиятны масъаласын эсине салма унутмай эдинг.

Мени аявлу Фазум! Сен Москвадан къанатларынг оьсгендей къайтдын. Шондан берли, янгыртып къурув башлангъанча, яшлар учун Дагъыстанда алты тилде китаплар чыгъа эди. Ана тиллер ерли материллар булан байынды.

Узакъ да къалмай, сен, Фазу, дагъы да бийик оьрлендинг! Корректордан башлап редакторгъа ерли, сонг яшлар учун китаплар чыгъарылагъан редакцияны заведующийи де болдунг...

...Яллавлу яй айланы бир ахшам вакътисинде уьюмде телефон зангырлады. Гётеремен:

–Курзи Мамаевна, гечип къоюгъуз, тек магъа сизин кёмегигиз тарыкъ!

–Муса, сенмисен? Болгъан зат сама ёкъму? Фазу нечикдир? Яшлар эсен-аманмы?

–Бары да зат яхшы! Мен башгъа масъалагъа байлавлу сёйлеймен! Мени Фазумну «Дагъыстанлы къатын» деген журналгъа чыгъаралар...

**Язывчу Курзи Кажлаеваны
эсге алывларындан**

Топуракъ холаны ел учурмас

(романдан гесек)

Эртен тангда бурма кьойну бойнуна хара явлукъ да байлап, гелинге савгъат деп Омардада ва Халун уьюнден чыкъды. Ол алда арты булан кьатын.

—Къара, къара!—деп кьычырып йиберди Гьуризадай озьню догъасындан хоншусуна.—Халун ва Омардада тойгъа не алып барма герегин бизин уйретме къарай.

—Гюллеме Гьуризадай шо савгъатны,—деп жавап берди хоншусу ачуву чыгъып озьюн чакъырмагъанына.—Эгер, сагъа бир увуч бере буса, сонг сен шону эки керен артыкъ этип къайтарма борчлусан. Тажутдинни бир уланы бар, Омардаданыки—эки. Тажутдинге эки кьойгъа ва эки явлукъгъа харж чыгъарма тюшежек.

Омардаданы бир тавушдан тамада этип сайладылар, артдагы йыллар башгъасы болма да болмай эди.

Столланы елеп олтургъан кьонакъланы бириси башлапгъы аякны ичине кьотаргъандокъ, эринлерин гёпдюрюп, кимге илинегенни, ким булан ябушагъанны излей. Башгъасы биревге авзун ачма кьоймай, 10 йыллар алякълардагы юз керен айтгъан хабарын янгъыдан айта. Уьюнчюсю сакъалын кьолуна таяп, пашманлыкъны толкъунларында юзе. Столну айланасында буса паракъатлыкъ ва шатлыкъ болмагъа тарыкъ. Тамада бары да затны гёре, эшите.

Омардада бир ерде сама эришив башланып гетмесин деп тергевлю къарай. Пашманлыкъгъа дёнгенни юрегине сююнч кьоша. Тамада болмакъ тынч масъала туюл. Ол боза булан толгъан тав эчкини мююзюнден

этилген аякны кьолуна алып еринден тура. Адатгъа гёре, биринчи аякны озью тамада бошатма герек. Ондан сонг къалгъанлары. Барысы да солдатлар командирни буйругъуна йимик, тамада къачан белги берер деп сабурсуз кюйде къаравуллагъан.

Омардада бу агълюдеги лап уллусу, эркин уйлены кюрчюсюн салгъан, озьню дёртюнчю наслусун гёрмеге насип болгъан абурлу акъсакълалы тамазагъа багъышлап алгъыш сёзлер айта.

Бираз уртлап, Омардада агъарып гетди, гёзлерин кёкге чююп, Аллагъдан кёмек тиледи. Эринлери бузгъа тийгендей болду, тек тамаданы аякны авзундан айырма ихтияры ёкъ. Бирев де гёрмейген кюйде, Омардада ягъаларына ерли толгъан аякгъа къарады, ичинде чычкъанны оьлген баласы юзе эди. Омардада гёзлерин ерге бакъдырып: «Гьей анадаш топуракъ, бир насигъат берсенг ярамаймы?» Тек топуракъ гьаманда йимик сесленмеди, кёмек этме алгъасамады.

Омардада эки якъгъа къарап, барысы да тамаданы белгисин гёзлейгенин эс эте. Эгер де, кьонакълар бочкеден тёгюлген бозада чычкъан бала болгъанын билсе, ерине етишмеген гюлледей, бары да аякълар ерге ташланажакъ. Озьню заманын айлар булан къаравуллап тургъан чагъыр негъакъ пуч болажакъ, сююнч сёнежек. Шо не той болажакъ? Тамада бир кюй тапмаса бажарылмай. Халкъ тарыкъ болса, тамада, гъатта, терекни бутакълары булан бирче ютажакъ деп негъакъ айтмай. Заман гетип тура. Омардада гёзлерин юмуп, гётерип, аякны ахырына ерли ичди ва ичинде бир тамчысы да къалмагъанын барысына да гёрсетди.

Сонг шо гюнню эсге ала туруп, ол: «Бир-бирде Алагъ да билмей, эринлер билегенни»,—деп айта бола эди.

—Тамада къоччакъ!

—Насипли, эсен-аман бол!—деп къычыра эди къонакълар. Той бузулмасын учун тамада нечик къурбанлыкъгъа баргъанын оланы эсине де гелмей эди.

Тамаданы къолундагъы бош аякъ янгыдан къайнайгъан боза булан толду. Биринчи черлер бийиме чыкъдылар. Мен астаракъ уллулагъа тергев этип къарай эдим. Анам мунда узакъ къалма болмай эди, уйде гиччи Магъаммат-Жавгъар къарагъан, магъа буса байрам битгенде Омардадаларда къаларсан деп айтды.

Шайлы кепленген Омардаданы Халун къолундан тутуп гъаран уюне алып бара. Мен бир зат да айтмай артындан юрюн.

—Я бугюн сагъа не болгъан?—деп хонтурлана Халун эрине.—Адамлар айып этер, тамада эсин тас этердей тютюн йимик эсирген эди дежек.

—Мен эсиргенмени? Хатири къалып, къолун къатынны къолундан чыгъарма къарай.

—Не сёйлейсен! Яхшы, мен пысаман. Сен айыкъсан. Тек Аллагъисен тез уйге етишейик.

—Олаймы. Мен эсиргенмен деп тура бусанг, буссагъат шо тавну устьюне минермен,—деп къайнаша Омардада.

—Я ким айта сагъа эсиргенсен деп? Аз-маз затланы уртлагъансан. .. Юрю уйге.

—Сен англа бир затны, мени бары да зат эсимде. Гъатта, Азирейил жанымны алма гелгенде де, шо гёбюкню ичинде юзегенни унутмажакъман.

—Ким? Къайда юзе эди?—деп ачувланды Халун. —Мен англайман негер сен биревлеге янгыз барма сюесен? Кимге тарта сени?

—Аявлу Халун, мен ону ютдум! Ва бир заманда да унутмажакъман...

—Кимни унутма болмажакъсан?

—Мен чи ону ютдум, ютдум, тек шону вёре биревге де айтмагъыз!

—Омардада йыртылгъан гёлекге де ямав табылмай къалмас. Сен янгыз тюгюлсен бу дюньяда. Мен сагъа кёп затны гечип турдум... Гъали муна алдымда мюкюр бол яда мен сени уйге гирме къоймажакъман. Уланларынгда сама уялмаймысан? Халун эрини бурну алдында къапуланы бегетди. —Бар, эсирип шо гъали де унутмай болмайгъанынгны янына!—деп къычырды ол абзардан.

Омардада адашып, къапуланы алдында токътагъан, мени огъар языгъым чыкъды. Не саялы Халун бажив ону уйге гирмеге къоймай?

—Юрю, бизге барайыкъ,—дедим мен.

—Гёремисен, Патимат, не ерлеге ишлер етишди! Омардада менден якълаву къаравуллай эди. —Тангала районгъа баражакъман ва къатынланы советлерин япмаса ярамай деп билдирежекмен. Бираздан къатынлар бизин юртларыбыздан къувалама башлажакъ. Гъар жыйында эшитебиз: «Къатынланы суйме, олагъа гъюрмет этмеге, къолларынга алып юрюмеге тарыкъ»,—деп. Шо да негер гелтирди? Олар бизин башыбызгъа минди,—дей эди Омардада бизин уйлеге гире туруп. Анам бизин гёргенде, тамаша болду.

Омардада гйиллачы кюйде иржайды.

—Мени къатыным гелсе, айт, мен мунда ёкъман. Парихан, ант этемен, буссагъат тойдан да эсе, мунда шатлы болажакъ.

Анам Омардадагъа чай тёкдю.

Ювукъ болуп гелеген абатланы эшитгенде, Омардада атамны уюне гирип яшынды. Гъалекли кюйде Халун гирип гелди. Мен ону шолой гъалда алда бир де гёрмеген эдим. Бети бор йимик агъаргъан, гёзлеринде яшмынлар яшна. Бир мюгълетге эшик алда токътап, ачувлу кюйде уйню дёрт де янына къарап, башындагъы явлукъну сузуруп чечип, столгъа багъып ташлады.

—Муна, къара Парихан. Сен мени даим сабурлукъгъа чакъырасан,—деп гётеринкли тавуш булан башлады ол. —Кюлейсен—ялаябувлар, бош хабарлар! Бугюн ол озю мюкюр болду, шону бир де унутмажакъман деди! Олар бир гёбюкде юзе болгъан. Ёкъ, мен шону шулай къоймажакъман! Халун алда йимик тюгюл, мен гёрсетермен огъар, шо ойнашына да...

—Халун, сен гъали де Омардаданы масхараларына уйренчли болуп битмегенмисен?..

—Сен Парихан гъали де ону якълама къарайсан! Ол озю мюкюр болду! Мен чи атымны югенлерин къатты кюйде тутгъанман деп тура эдим! Гъакъкъатта, ол башгъасыны къолунда. —Халун явлугъун башына ташлады. —Тангала сельсоветге арза беремен, мен ондан айрыламан. Ондан гъасил болма суймеймен. Колхозда нечакъы сие бусанг да иш бар. Шюкюр Аллагъгъа, тарыкъ буса учев саялы ишлеп боламан. Мен оланы экисин де буссагъат табажакъман ва савлай юртгъа биябур этежекмен. Сонг айыпланы магъа салмасын, огъар салсын!

—Токъта гъали Халун, алгъасама! Балики, ол уюгюзню къырыйында айланадыр яда авлакдан гезейди. Негъакъ эрингни айыплама. —Анам Омардадагъы ишлер теренге тюшюп барагъанын билдирмек учун, тавушун чыгъарып сёйледи.

—Терен денгиз, тек ону да тубю бар! Лап уллу тавну келлеси бар! Таман, мени чыдамлыгъым битди!...

Атамны уюню эшиги ачылды, эсней туруп Омардада чыгъып гелди.

—Бу не къавгъадыр? Парахат юхлама къоймайсыз. Мени уятдырдыгъыз, гъали Магъаммат-Жавгъар да уянар! Гъа, сенмисен, мени гёзелим! Омардада Халунгъа ювукъ болду.

—Нете, сени артындан гелгенмен деп эсинге гелеми? Мени Парихангъа ишим бар,—деди Халун сабур кюйде.

—Озокда, англайман гечени ортасында туз тилеме гелгенсен... Юрю гъали аявлум, уйге, барыбызгъа да юхлама заман болду!

—Мен сагъа айтаман чы, сени артындан гелмегенмен,—деди Халун эшикlege багъып бурулуп.

—Алейсе, мен гелгенмен дагъы сени артындан! —Омардада къатыныны къолун алды. Мен сени бек къатты кюйде тутгъанман, сыпкъырылма къарама. —Ол кюледи ва Халунну къучакълады, о да чыдап болмай иржайды.

Оланы артындан эшик ябылды, сонг шоссагъат янгыдан ачылды. Омардада эшик арагъа башын сугъуп:

—Парихан ва Парихан, сизде чычкъанлар бармы?

—Дюньяда олар болмагъан гъеч бир ер ёкъ,—деди анам.

—Мен буса обтесиз бек суймеймен чычкъанланы,—деп, Омардада эшиклени бегетди.

Анам инбашларын къысды ва мени юхлама бакъдырды. Янгыз арадан бир нече йыл обтуп, ол магъа аякъны ичиндеги чычкъан баланы гъакъында хабарлады.

Фазу биревге де ошамагъан

Мен Фазуну 1940-нчы йылдан берли танийман. О заман мен Аранидеги школада янгы муаллим болуп ишлемеге башлагъан эдим. Ол биринчи класда охуй эди, гъатта, шо чагъында да тенглилеринден айрыла эди. Нега туююл, ондагъы йимик поэзиягъа талпыныв дагъы бирсинде де болмагъандыр. Бир вакъти Фазу бизде де турду. Биз, йыракъ буса да, къардашлар болабыз. Сонг мен Магъачкъалагъа гетдим, Адабият институтгъа тюшгенде мен ону гъызын тас этдим. Арадан заманлар гетип, Дагъыстан язивчуланы председатели гъисапда Цадагъа баргъанда, гиччи Фазуну орнунда гезел жагъил къатынгишини гёрдюм. Биз ону Москвагъа М. Горькийни атындагъы институтгъа охума бакъдырдыкъ. Фазу Алиеваны уллу поэзиягъа оърленивю шондан башланды. Бугюн Дагъыстан адабиятны ону яратывчулугъусуз гез алгъа гелтирмеге бажарылмай.

Фазу–загъматчы. Магъачкъалада ону булан бир уыйлерде турагъан там хоншусу Дагъыстанны халкъ шаири Юсуп Хаппалаевни иржая туруп: «Эртенлер сагъат бешде Фазуну печат этеген машинкасыны къавгъасындан уянаман»,– деп, «кант» этеген кюйлери бола эди. Ол–кёп поэзия, проза асарланы автору. Ону яратывчулугъу бюс-бютюнлей Дагъыстан, ата юрту, шо ерлерде турагъан адамлар булан байлавлу. Халкъыны ич дюньясын ача туруп, Фазу Алиева миллетини инг асил хасиятларын суратлай: тавакаллыгъын, гъакъыллыгъын, бош лакъырны къабул этмейгенлигин, айланадагъы табиятны къагърулугъуна да, бырынгъы адатлагъа да къарамай, яшавуну ахырынчы многлетине ерли сююп бажарагъанлыгъын. Ол даим оъзюню игитлерини янын-да, шаирде олагъа бакъгъан якъда герти сююв гъислер сезиле. Озокъда, Фазу Алиеваны асарларыны гъакъында лакъыр чыкыгъан сонг, ону яратывчулугъундагъы бир-дагъы бир аслу теманы эсгермесе бажарылмай. Ватанны темасы, огъар бизин янашывубуз, гъатта, тема туююл, бир уллу масъала.

Фазу Алиеваны шиъруларыны, поэмаларыны игитлери ойлашылып тувулунгъан келпетлер туююл, олар барысы да бизин замандашларыбыз. Шаир–лирик, шаир–публицист, ол республиканы жамият яшавунда да жанлы кюйде ортакъчылыкъ эте. Мен чакъ–чакъда: «Фазу шончакъы затны язма къачан заман таба ва шону булан бирче республиканы даражасындагъы бир уллу чараны да къутгъармай, юртлагъа, районлагъа бара, халкъ булан ёлугъа...»,–деп эшитемен.

Мен ону къаныгъывлу чалышывуна оър къыймат беремен ва Фазу йимик пайдалы ишлейген шаирни билмеймен. Янгъз шолай ругъ, илиякълыкъ, пагъмусу булан охувчуларыны юреклерин елеп бажарагъанлыкъ, яратывчулугъуну гъасиретлиги огъар яшавдан башын оъктем кюйде гетерип юрюмеге, жагъиллерден бир де къалышмай загъмат гёкмеге имканлыкъ берегенине инанаман.

Бир гезик оъзюню сёйлевлеримде мен: «Фазу биревге де ошамагъан, янгъз оъзю оъзюне!»–деген эдим. Шолай дюр де дюр. Ол гъар–бир затда оъзтёречелигин сакълагъан: яратывчулугъунда, яшавунда. Билемен, ол «Дагъыстанлы къатын» деген журналгъа башчылыкъ этегенден берли, журнал Дагъыстан печатны инг яхшы, къужурлу маълумат къуралына айлангъан. Фазу Алиева редактор гъисапда айланасына оъзюню ишин билеген ва сюеген коллективни жыйма бажаргъан, журнал–къатынланы герти кёмекчиси ва якълавчусу болуп токътагъан.

Яратывчу адам учун оъзюню охувчулары, къурдашлары англайгъанлыкъ бек агъамиятлы. Рагъмулу сёз, гъайлы янашыв кёбюсю гезик илгъамны, яратмакъ учун гъаваслыкъны тувдура, къаламны къолунга алма талпындыра. Мен Фазуну инамлы къурдашдай танийман, тек ону лап уллу къурдашы – поэзия. Огъар, оъзюме де йимик, поэзиягъа амин кюйде къалмакъны ёрайман. Ва яратмакъ –биз сав чакъы.

Расул ГЪАМЗАТОВ

«Дагъыстанлы къатын» — мени къысматым

1971-нчи йылда магъа «Дагъыстанлы къатын» деген журналны баш редактору болмагъа таклиф этдилер. О заман журнал алты тилде чыгъа эди: авар, къумукъ, лезги, лак, табасаран ва дарги.

Менден алда журналгъа Патимат Муртузалиева башчылыкъ эте эди, ол сонг горкомну секретары болду. Мени ювукъ адамларым-эрим, анам ва эркъардашым барма деп тутгъан эди, сагъа шо негер тарыкъдыр дей эдилер. Тюзюн айтгъанда, мен озюм де шеклене эдим, гъатта, эки керен разилигимни бермедим. Уьчюнчю керен шо масъаланы чечмек учун, обкомну о замангъы секретары Ш.А. Исмаилов мени тувра М-С.И. Умахановну янына алып барды. «Фазу, биз сени разилигингни къаравуллайбыз. Сизге ишигиз учун онгайлы шартлар яратажакъбыз, бары да затда кёмек этежекбиз, гъатта, айрыча машин бережекбиз. Сизден буса, журналны тийишли даражагъа гётермек талап этиле». Озокъда, шо многълетде магъа шолай инамлыкъ этиле болгъан сонг, разилик бермейли болмай эдим. Уьйдегилер нечакъы барма, барма деп турса да, мен журналгъа ишге чыкъдым...

Магъа башчылыкъ этме тюшежек коллективни арасында мен лап жагъили эдим. Ондан къайры, редакцияда алда журналгъа башчылыкъ этип гелген эки адам бар эди, шо буса менден айрыча жаваплылыкъны талап эте эди.

М-С.И.Умаханов олар мени ишиме пуршав этме, бир тюрлю тогъаслар салма къарамакъ бар деген ой булан шо къатынланы башгъа ишге чыгъарайыкъ деп таклиф этген эди. Тек мен рази болмадым. Тынч ёлланы тангла-

ма негер тарыкъдыр? Мен бир де шолай этмегенмен. Редакцияда бек сынавлу журналистлер ва язвчулар ишлей эди. Бирлерини китаплары да чыкъгъан. Озокъда, башлап коллектив мени сувукъ-салкъын кюйде къаршылады, мен шону эс этмей болмай эдим. Коллективни ичинде тувулунгъан гъалгъа да тез тюшюндюм. Сыкълашып, бир умуми борчланы кютюп бажарагъан коллектив ёкъ эди. Яратывчу адамлар бар эди, тек

гъариси озъ башына, онгайына ишлей эди. Бир-бири булан сёйлемейгенлер, къайдагъы ялаябувланы ягъанлар да бар эди. Амма олагъа къошулмай, яратывчу ишине толу кюйде берилип чалышагъанлар да ёкъ тюгюл эди. Тек гъал ончакъы шайлы тюгюл эди...Бирдагъы керен такрарлайман-мен бир де енгил ёлланы излемеймен ва журналда 38 йыл ишлеп, бир адамны да, гъатта, себеплер болса да, ишден къуваламагъанман.

Мен журналгъа гелгенли арадан бир йыл оьтюп, Адабият институтдан берли танышым кѣмек этип, Москвада КПСС-ни ЦК-ны Политбюросуну члени Суслов булан ёлукъдум. Огъар республикабызда орус тилде сѣйлейгенлер кѣп, шо саялы журналны орус тилде де чыгъармаса ярамайгъанын англатдым. Баракалла, Михаил Андреевичге, мени сиптечилигимни якълады ва журналетти тилде чыгъагъан болду.

–Мен журналда къатынланы тергевюн тартардай къужурлу материаллар болгъандан къайры, «Дагъыстанлы къатын» оланы герти насигъатчысы, кѣмечиси ва якълавчусу болгъанны сие эдим. Озокъда, ёммакълар да, сюовню гъакъындагъы гѣзел хабарлар да, тигивню, согъувну, аш биширивню сырларын ачагъан текстлер де тарыкъдыр, тек инг алдын биз къатынланы яшама уйретеген, оланы къыйнайгъан масъалаланы гѣтереген къурал болмагъа герек эдик.

Гъали инанмагъа да къыйын бир-бир йыллар журналны тиражы 130 минге етише эди. Магъа ёлукъгъанда печатны министри: «Сиз не этесиз? Мени сизин журналыгъызны чыгъармагъа кагъызым етишмей»,– деп кант эте эди. Шо башгъа заманлар эди, бары да журналлагъа ва газетлеге обком, гъар тюрю даражадагъы парткомлар кѣмек эте эди. Язылгъанланы арасында «Дагъыстанлы къатынны» уллу абуру бар эди. Къайсы юртда турагъан къатын да оьзю учун къужурлу материалланы тапма бола эди. Аслусу буса, олар шоланы ана тиллеринде охуй эди...

Шо–мени яшавумну инг яхшы йыллары, лап да насипли, рагъмулу ва агъамиятлы. Мен бир керен айтгъан сѣзлеримни бирдагъы керен такрарлама сюемен: «Къатынлар учунгъу журнал–шо янгыз мени загъмат ёлумну бир девюрю тюгюл, шо мени къысматым. Къыйын, тек насипли къысматым».

Фазуну сёзю

УЛАНЫМНЫ УЗАТАМАН АСГЕРГЕ

Бугюн бизде дос-къардашлар жыйылгъан
Яшларымны уллусун –
Уланымны асгерге узатаман,
Бары да тергев огъар
Ол– бугюнню игити
Мени уллу уланым...
Къалгъанлары янында
Гёз айырмай агъасына къарагъан.
Бугюн бизде уллу мажлис,
Биз ону асгерге узатабыз.
Атасы жагыл инбашларын
Андили ямучугъа чырмагъан.
Давгъа гъазир батырдай,
Тёрге чыгып олтургъан.
Буса да, сен гетгенче,
Тынгла, балам, мени насигъатыма:
Сен оьсенсен, ямучу да къыйыша,
Тек бабаларыбызны васиятын унутма!
Ямучу тюгюл, эргишини эр этеген–
Къочкакълыкъ оьр эте эренни
Сени, балам, тавлар эли танырдай,
Явгъа гъазир хынжалдай,
Къоркъунчукъну билмейген
Къайнар юрегинг болма герек!
Мени биринчи яшым!
Дагъы да айтма сюемен:
Оьктем болма къылычны гюмюш къынындан,
Къочкакълыкъынг булан оьктем болмагъа къар!
Сен осал къавумдан тюгюл экенингни,
Муна гъали исбат этмеге борчлусан.
Боранлар булан къурдаш бол десе, къурдаш бол
Душманлар булан явгъа чыкъма гюн гелсе,
Гъайт дегенде, вайт деп гъазир чыгъар бол!
Ажжал гелип гёз адынгда тувса да,
Шо мюгълетден вёре, бир де тартынма.
Бизин тухумну макътаву ишлерин,
Узатагъан тавакаллы улан бол!
Къара, сени инилеринг,
Сенден гёзюн айырмай.
Заман гетип, ёлукъгъанда айтсынлар:
Агъам, сенден ульгю алмагъа сюебиз!
Мени эрим –сени атанг акъ чачлы,
Бир заманлар фашистлер булан ябушгъан
Сени солдат солдат йимик къучакъласын,
Сен уьонге эсен-аман къайтгъан гюн.
Яхшы ёл! Сагъа берилген ихтияргъа оьктем бол!
Ватаныбызны сыйлы дазуларын сакълама,
Жанлы ялындай итти гёзлю, таза бол!
Ватанынгни яшавдан да артыкъ гёр,
Яхшы ёл! Шу сёзлер булан
Мен сени асгерге узатаман.

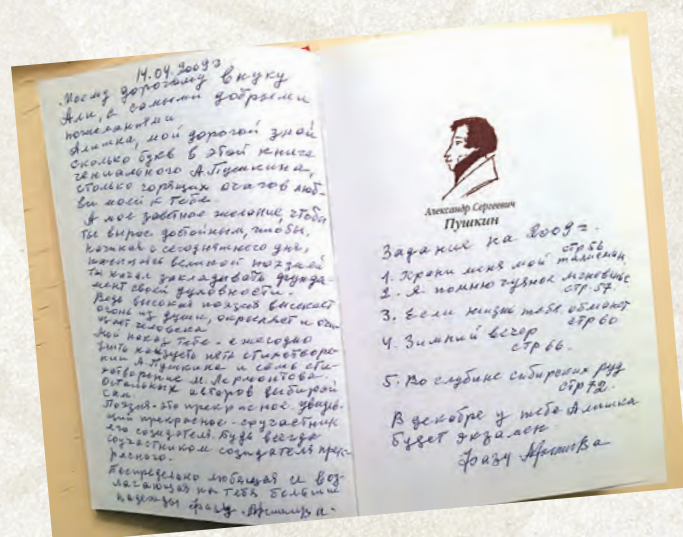
Таржума этген Алав Алиев

Фазу—ана,

Ол уллана тюгюл эди, шо сёзню мердешли маънасына гёре айтгъанда. Биз огъар уллана деп айтмай эдик, ол бизин учун Фазу ана эди. Фазу—ана, шо—даим гёзел, шавлалы, балкъыйгъан байрам...

Бир де унутмайман башлапгъы класлагъа юройген ва-кътимдеги тувгъан гюнюмню. Атам-анам къуллукълары болуп башгъа шагъаргъа гетген эди. Бирден школабызгъа Фазу гирип гелди. Къолунда бир уллу торт. Мендеги къуванчны гёргей эдигиз! Ол бары да ишлерин къоюп, мени сююндюрмек учун заман тапгъан...

Шо — даим байрам

Уллу болгъан сайын бизин аралыкъларыбыз генглеше ва дагъы да къужурлу болма башлады. Биз сёйлемеген темаларкъалмады. Мени гъар соравума береген жавапларын жыйып, айрыча китап этип чыгъармагъа ярар эди. Моданы гъакъында гъакълашма бола эдик. Модлу опуракъланы кёп сюе эди. Ол гюмюш гъалкъаланы, юзюклени эпсиз ушата эди, шо сююв ондан таба магъа да къабунгъан.

Бир гезик ол магъа уллу кулон савгъат этди. Мен ону усталагъа берип, экиге бёлюп, тизив гъалкъалар этдирдим. Ол шоланы гёргенде сююнюп: «Сен чи Фазу Алиевадан да озма бажаргъансан!»—деп кюледди. Шо мени учун оър макътав эди.

Гечге таба мени оъзюмню де яшларым тувгъанда, ол олагъа да уллу сююв ва исси кюйде янаша эди. Ол яшланы бирисини де тувгъан гюнлерин унутмай эди ва ишини кёплюгюне де къарамай, гелип къутлама заман таба эди. Гъатта уьонден чыкъма болмайгъан гъалгъа тюшгенде де, тувгъан гюнюн белгилейгенлени оъзлеге чакъыра эди, къучакълап насигъатлар бере эди. Озокъда, алданокъ гъазирлеген савгъатын да тапшурма унутмай эди. Шо таъсирли мюгълетлер яшланы даимге эсинде къалгъан.

Олахырынчы гюнлерине ерлиругъдан тюшмеди. Алда йимик гёзлери йыртыллай эди. Адабиятны, оъзюню сююмлю шаирлерини ва язвчуларыны гъакъында лакъыр чыгъып гетсе чи, авруву солкъ болуп, биз алдыбызда алдагъы Фазу анабызны гёре эдик. Узакъ ахшамлар къайсы буса да бир белгили асарны арагъа салып ойлашагъан кюйлерибиз бола эди. Шогъар байлавлу гъарибиз оъз пикруларыбызны айта эдик. Бирбирде мени къаравларым тезден берли токъташып гелген къаравлагъа къаршы чыгъа эди. Фазу мени пикрумну якълайгъанда бек сююне эдим. Шо адабият булан байлавлу ахшамлар бизде китап охувгъа даимге сюювню тувдурду. — Охумакъ аз,

Торунуну авлети Али булан

гъар сатырыны устьюнден ойлашма герек,—дей эди Фазу.

Мени атамны аты къоюлгъан уланым Алиге Фазу бек инче ва сююмлю кюйде янаша эди. Ону бары да ёнкювлерин ва шашыкъларын гече эди. Буса да уллана гъисапда бир тюрлю талаплар да сала эди. Мисал учун, огъар Пушкинни, Лермонтовну, Есенинни сайламлы асарларын

савгъат этип, Али шо шаирлени лап белгили шиъруларын гёнгюнден билмегегерек эди. Къайсы шиърулар экенни Фазу оъзю белгилей эди, сонг торунун да чакъырып, «экзаменлер» оьтгере эди. «Экзаменлер» устьюнюлю кюйде оьтсе, уллананы сююнчлери дазулагъа сыйышмай эди.

Магъа ол бек етишмей. Ол гетген сонг, мен ону яратывчулугъуна алдан эсе, артыкъ тергев берме башладым, оъзюмню къыйнайгъан соравлагъа жавап тапма, ругъ алма къарай эдим.

Бизин ата-бабаларыбыз герти дюньялагъа гёчегенде, бизин артыбыздагъы гёрюнмейген къанатлагъа айлана деп айталар. Мени оланы яхшылыгъындан гёзел, къатты къанатларым бар саялы оьктем боламан. Амма шо къанатлар булан Фазу Гъамзатовнаны гъар охувчусу да оьктем болма бола ва ону асарларында хыйлы соравларына жавап ва насигъат табажакъ...

Фазу Гъамзатовнаны 90 йлыгы булан байлавлу республикада ва ондан тышда оьтгерилеген чараларда яшлар, оъсюп гелеген наслу ону авар ва орус тиллерде шиъруларын тизив кюйде охуй.

Адамны яратывчулугъу, ону гъакъындагъы эсделик сав чакъы ол оьлмей...

Хаписат КИЧИЕВА

Уланлары ва торуну Хаписат булан

Фазуну сёзю

Алик Москвада охуй эди, тек биз онубулан чакъ-чакъда ёлугъа эдик. Мен къайда бара бусам да, бары да ёллар Москвадан оьте эди. Тюзюн айтгъанда, мен шо институтну гъакъында бир зат да билмей эдим. Мени охувуна байлавлу соравларыма: «Бары да зат яхшы, анам»,—деп жавап бере эди. Бир керен ахшам вакъти ол мени яныма, къонакъыйге гелди. Бир тамаша ойлу эди, бир ерде парохат олтуруп болмай эди, мюшден-мююшге юрюй эди.

—Алик, болгъан зат сама ёкъму?—деп сорадым чыдамай.

—Ёкъ, ёкъ. Сагъа нечик айтагъанны билмей тураман. Сени гёнгюнг бузулгъанны суймеймен.

—Айт, Алик, юрегимни ярма...

—Мен Афгъанистангъа бараман!

—Не зат?—деп къычырып йибердим.

—Мен шо гъакъда тезден ойлашгъан эдим, сагъа билдирмеге тартына эдим. Мени Москвадагъы охувум тувра Афгъанистан булан байлавлу. Фарс тилге де уйренгенмен. Биз хас кюйде фарс тилни уйрене эдик. Тек бек тилеймен сагъа, сен шу ишге къошулма къарама, мен шонда болма тарыкъман!

—Болгъан чакъы сабур кюйде: «Эсиме де гелмей къошулма,—сен чекистсен, антынгни бузмажагъынгни билемен. Тек сен мени отгъа ташладынг, сен уьюнге къайтмай туруп, шо отда яллап, гююп туражакъман». Буса да чыдап болмай йылап алдым.

Бираздан Аликни Пакистан булангъы дазугъа, Желалабадгъа йибергенин билдим. Кагъызларында юрегиме сабурлукъ салма къарай эди, сайки, бары да ишлери тюзевлю юрюле. Бир гезик магъа Москвадан сёйледилер ва Афгъанистангъа бакъдырылагъан язывчуланы делегациясына къошулма таклиф этдилер. Озокъда, мен сююне туруп рази болдум. Онда мени уланым Али де къллукъ этегенини гъакъында бир сёз де айтмадым. Бизин асгерчилени алдындагъы сёйлевлерибиз бек къыставулду эди. Эртенден ахшам болгъанча бир бёлюкден баишгъасына уча эдик. Озокъда, дагъыстанлы асгерчилер булангъы ёлугъуларым айрыча исси бола эди. Больницаларда, яралангъан солдатланы алдында да болма тюшдю. Нечик сююне эди яшлар бизин булангъы ёлугъулагъа. Мени къучакълай туруп: «Ватаныбызны бир гиччирек гесегин алып гелгенсиз. Сизин яныгъызда анабызны янында болгъандай гыс этебиз»,—дей эди. Нечик де, мени уланым да оьзлер булан бирче къллукъ этегенин айтдым.

Атышывчу армияны генералы мени уланымны фамилиясын, атын язып алды. Артындагъы гюн эртенинде Алик мени янымда эди. Ёлугъувубуз бир гюн тюгюл узатылмады, Алик оьзюню асгер бёлюгюне къайтды.

Уьлкебизге, Дагъыстангъа къайтгъанда, мени телевидениеге чакъырдылар, Афгъанистанда ёлукъгъан дагъыстанлы уланланы гъакъында хабарладым. Тек берилиш язылса да, эфирге бир ай чыкъмай турду. Неге деп ахтарма баишгъанда, шону Ростовдагъы асгер прокуратура тергейгенин билдим. Мени кепим бузулду, тек бизин уланланы къоччакъ ишлерини гъакъында ишгъуларязма Аллагъдан къайры, дагъы бирев де пуришав этмеге болмай.

Парахатлыкъны гёгюрчюню

Фазу Алиева 1971-нчи йылда Парахатлыкъ совет фондуну Дагъыстан комитетини председатели этилип сайлангъан. Шо жамият кзурумгъа ол 25 йыл башчылыкъ этип юрюдю. Ондан къайры, ол Парахатлыкъны бютюндюнья советини члени де дюр эди.

Парахатлыкъны совет комитетини делегациялары булан Фазу Алиева уьч керен Американы Бирлешген Штатларында, эки керен Францияда ва Англияда, Австралияда, Бразилияда, Аргентинада, Малайзияда, Сингапурда, Индияда, Китайда, Бельгияда, Голландияда, Швейцарияда, Вьетнамда болгъан.

Оборона министерликни тилевюне гёре, Германиядагъы, Чехословакиядагъы, Польшадагъы, Венгриядагъы, Монголиядагъы гъар тюрлю парохатлыкъ учунгъу чараларда ортакъчылыкъ этген. Фазу Алиева Совет Союзну хыйлы асгер бёлюклеринде ва асгер училишелеринде солдатланы, курсантланы ва

офицерлени алдында сөйлеген. Ону макътавлу Кантемир ва Таман дивизияларында эки керен къабул этгенлер.

Майданларда минглер булангъы адамлар ортакъчылыкъ этеген жыйындарда Фазу Алиева сагънагъа чыгъып, озюн даим Ватаныны лайыкълы вакили гысапда гёрсете гелген. Ону яшаву, яратывчулугъу Совет Союзда орус адабиятдан, маданиятдан къайры, милли адабиятлар да озсегенлигини ачыкъ ва ярыкъ шагъаты болуп токътай эди.

«Гертиден де, мен бютюн дюньядан айландым десе де ярай, янгыз Африкада болмагъанман. Аты айтылгъан адамлар булан ёлукъгъанман, Американы Акъ уюнде, лап уллу шагъарланы мэрияларында да болдум. Бары да ерде мени алда бир де гёрмеген емишни ймик къабул эте эди. Олар гиччирек тав авулдан чыкъгъан къатын шонча жыйылгъан чакъы халкъны тергевюн тартып болагъаныма ва бары да соравлагъа мекенли кюйде жавап бергениме бек тамашалыкъ эте эди»,—деп эсге ала эди Фазу Гьамзатовна...

1967-нчи йылда Польшада Россияны маданиятыны гюнлери обтгериле эди. Совет делегациягъа Фазу Алиеваны да къошалар. Шо ону тыш уълкелеге этген биринчи сапары эди...

«Австралияны, Бразилияны, Аргентинаны яшаву булан таныш болув магъа айрокъда таъсир этди. О бюс-бютюнлей башгъа дюнья, башгъа яшавтуруш буса да, шоларда да мени жаныма ювукъ затлар бар эди. Тек барысындан да бек мени Китай гъайранлыкъгъа къалдырды, ону озтёречелиги: маданиятда, инчесаниятда, архитектурада. Онда бырынгъы заманлардан къалгъан гъар-бир увакъ-тюек затны да инчесаниятны асары ймик асырап сакълай. Халкъы ишден баш къачырмай, эринчеклер тююк, гече де, гюн де дегенлей, къаныгъывлу загъмат теге. Эгер де, магъа 100 пачалыкъны арасында къайсына барар эдинг деп сораса, мен шексиз кюйде Китайны айтар эдим, онусундан десе де, шо пачалыкъны танглар эдим...»

«Шо заман мен Парахатлыкъны совет фондуну эки алтын ва Парахатлыкъны бютюдюнья советини юбилей медалларын алдым. Шо савгъатлар булан бек оьктем боламан. Мени бютюн дюньяда таныма, тергев бермеге, асарларымны озге тиллеге гечюрмеге башладылар»,—деп хабарлай эди Фазу Алиева.

Фазу Алиева ер юзюнде парахатлыкъны болдурмакъ учун обтгерилген лап да уллу форумларда ортакъчылыкъ этген. Гечге таба шо чалышывуну агъамиятлыгъын айрыча эсгереек: «Гъар адамны бир номерли посту бар. Шону учун ол загъмат теге ва яшай. Мени учун шолай пост—Парахатлыкъны якъламакъ, Ватаныма къуллукъ этмек».

Парахатлыкъны гегюрчюню болуп Фазу Алиева озюн нечакъы токътата къарайгъанлар болса да, Афгъанистанда лап къызгъын давлар юрюлюп турагъан вакътисинде уълкесини къырийындагъы пачалыкъгъа бара. 16 гюнню ичинде бир асгер бёлюкден башгъасына гече туруп, солдатлар ва офицерлер булан ёлугъулар обтгере. Озюню токътатма къарайгъан аманлыкъны болдурагъан къурумну къуллукъчуларына къаршы чыгъа: «Мен мунда къонакьюйде яшынып турмагъа гелмегенмен. Мен бизин уланланы янына гелгенмен»,—деген. Фазу Алиева шо мюгълетлерде исси аналыкъ сёзю, тавакаллыгъы булан бизин асгерчилеге давлар-явлар узакъ къалмай битежегине инамлыкъ бере эди.

Фазу Гъакъында

Шо агъвалат 1987-нчи йылда Ленинградда болгъан эди. Геч вакъти, «Пулковская» деген къонакьюйге къайтып, биз къатыныбыз булан кафеге ашама гирдик. Мен эки бокал чагъыр алып, Фазу савлугъундан ичме таклиф этдим. Ону тувгъан гюню эди. Хоншуда ерлешген эки жагъыл адам мени сёзлеримни эшитгенде, жанланып гетди. Оланы бириси гечмекни тилеп, яныбызда къонушуду ва хыйлы заманлар алда болгъан тамаша хабарны айтды.

Ол Афгъанистанда къуллукъ этеген асгер бёлюкге Фазу Алиева геле. Офицерлер, солдатлар Ватанындан гелген адамгъа тынглама ашханада жыйыла, устевюне, озю де белгили шаир, асгер ёлдашларыны бирисини анасы.

—Мен янгы хас чарадан къайтгъан эдим, бек къавшалгъанман, чечинип ятайым деп тура эдим. Бирден зенг урду. Полкъгъа Алини анасы гелгенни билгенде, тез байрамча гийинип, ашханагъа алгъасадым. Мен ашханагъа гиргендокъ, артымда тах деп топ атылды. Душманны тобу мен турагъан палатканы пара-пара этген эди. Айтагъаным, Фазу Алиева мени озлюмден къутгъаргъан деме толу ихтиярым бар.

Сулейман ХАППАЛАЕВ

Савгъатлары

Сыйлы апостол Андрей Первозванныйны ордени (2002) – уьлкени адабиятыны оьсююне этген оьр кьошум учун.

«Ватаныны алдындагы кьуллукълары учун» орденни 3-нчю даражасы (2015) – уьлкени маданиятыны ва инчесаниятыны, маълумат кьуралларыны оьсююне этген кьошуму ва кьеп йыллыкъ пайдалы чалышыву учун.

«Ватаныны алдындагы кьуллукълары учун» орденни 4-нчю даражасы (1988) – печатны ва маданият тармакълардагы кьуллукълары ва кьеп йыллыкъ пайдалы чалышыву учун.

Халкъланы дослугъуну ордени (1983) – совет адабиятны оьсююне этген кьошуму учун.

Халкъланы дослугъуну ордени (1994) – милли адабиятны оьсююне этген кьошуму ва жанлы жамият чалышыву учун.

«Гьюрметлев белгиси» орденлер (1960, 1971).

Парахатлыкъны совет фондуну алтын медали.

Парахатлыкъны бютюндюнья советини юбилей медали.

Дагъыстан АССР-ни халкъ шаири (1969).

«Даимлик от» деген китабы учун Дагъыстан Республиканы Пачалыкъ премиясы (2007).

«Дагъыстан Республиканы алдындагы кьуллукълары учун» деген орден (2009).

«Россияны алтын кьаламы», Россияны журналистлерини премиясы (2004).

Эсделик

Магъачкъланы Дослукъ гезев бавундагы эсделик (ачылгъан 2017-нчи йылны декабр айыны 11-нде).

Фазу Алиеваны асарлары дюньяны 70-ден де артыкъ тиллерине гьечюрюлген.

Фазу Алиеваны аты Дагъыстандагы школагагъа, китапханагагъа, шагъар гезев бавгъа кьоюлгъан.

Фазу Алиеваны сураты булангъы почта марка (чыгъарылгъан 2017-нчи йылны август айыны 29-нда).

Фазуну сёзю

1994-нчу йылда мени Дагъыстан къатынланы союзуну председатели этип сайладылар. Тюсюн айтгъанда, къатынланы масъалалары булан мен туврадан журналгъа гелгендокъ, машгъул болма башладым. Баш редактор гъисапда охувчуларыбыздан гелеген кагъызлагъа айрыча тергев бермен. Иш ёлдашларымдан гъар кагъызгъа бек жаваплы кюйде янашмакъны талап этемен. Кагъыз язмай гъартюрлюкъыйын-дерти булан устьюбюзге гелегенлени чи айтма да айтмайман. Бир-бирде кабинетимни алдында республиканы гъар тюрлю ерлеринден гелген онлар булан къатынлар жыйыла эди. Олар мунда якълав, кёмек табажагъына инана эди.

Чакъ-чакъда гелегенлени арасында: «Сизин алдыгъызда сыр чечмеге сюе эдим, сизин ёравларыгъызны, насигатларыгъызны эшитмеге бек гъасиретмен»,—дейгенлери де бола эди. Сонг тувгъан гюнюнден дегенлей, узакъ ва узун лакъыр башлана. Мен оланы сабур ва чыдамлы кюйде лакъырны аслу маънасына къайтарма къарайман...

Шолай сыр чечивлени мен гъар гюн йимик эшитмемен, олар булан бирче йылайман, къазапланаман ва иш гюнюмню ахырына озюмню сыгъылгъан лимондай гъис этемен.

Бизин бир-бир къатынларыбызны агълю масъалаларда англавларышонча да азэкенине бек тамаша боламан, оланы агълю черлери булангъы аралыкъланы нечиккърматарыкъгъа уйретемен.

Нечакъы сюймесек де, гъалиги къатынланы кёбюсюню чыдамлыгъы, сабурлугъу

Дагъыстанны белгиси...

Фазуну юбилейи... Гъали биз ону 90 йыллыгъын белгилейгенибизни гёз алгъа гелтирмеге де къыйын. Ону келпетин дазуланы, заманланы ичине сыйындырма бажарылмай. Йыллар оьтген сайын, ол бизге бир ювукъ, бир арек бола туруп янгы ренклери булан арагъа чыгъа. Ону асарлары озю булан бир девюрде яшагъанлагъа англашылагъан йимик, бугюнгу охувчуланы да юреклеринде жанлы селенив тувдура...

Фазу Гъамзатовна оз заманында Дагъыстан къатынланы союзуну башын тутгъаны негъакъ тюгюл. Шо тынч иш тюгюл, ону хыйлы заманын ала эди. Тек ол бир заманда да шо юкню башына алгъанына кантэтмей эди, озюню янына ахырынчы умутларын тас этип гелген къатынгишилеге болагъан кёмегин эте эди.

Къатынгиши масъалалар тынч масъалалар тюгюл, шоланы маънасын янгыз озге къатынгиши англама боладыр. Шо саялы бизин къатынлар Фазу Гъамзатовнаны янындан даим якълав таба эди.

Мен гъали ол Дагъыстан къатынланы союзуну ишине нечик къыймат берер эди деп ойлашагъан кююм бола. Шо магъа кёмек эте, кимге тенг болма герекни ёлун гёрсете.

Бизден йыракъ 99-нчу йылны эсге аламан. Халкъара бандит черевлер тавлар элибизге чапгъын этгенде,

Женщина 4/2018 Дагестана

Союзу Женщин РД - 25

етишимей. Разимен, оларда гьарисинде хыйлы яхшы хасиятлар бар, олар жагь айланьшылы, озь башына иш гьэрюп бажаралар. Бизин ата-бабаларыбыз кьатынлардагьы артыкь харлысызлыкьны бир де макьтамагьан, неге тьогьул, оланы инг алдын аталары, эрлери, эркьардашлары кьорума герек деп гьисаплана гелген. Шо буса кьатынларда, айрокьда, аналарда, гележекге инамлыкьны тувдура эди, рагьатлыкь ва насип бере эди. Насипли анадан буса, насипли яшлар да тува эди!

Гьалиги хыйлы кьатынлар, айрокьда, харж якьдан озьлени толукьюде таьмин этегенлери, агьлюде янгьыз озьлени сьзю юрюлгенни сюелер. Эрини гьар-бир ишине танкьытлы гьэзден янашалар.

Муна шо заман мени узакь лакьыр, гьакьлашыв кьаравуллай. Кьэбюсю гезик озьюм этген ишимден рази кьаламан.

Кьэбюсю уьстюме гелегенлени бир тюрлю гьалларда не этегенни билмейлер. «Мени турма ерим ёкь, эрим ишлемей, кимге арза этейим, кимден кьемек тилейим?»—деп айтагьанлар аз болмай. Ондан кьайры, Уллу Ватан даву ветеранлары, сакьат адамлар якьлавну излейлер, савлай коллективлер, юртлар булан язагьанлар да бар.

Шо бизден хыйлы кьастны, гьочню талап этеген гьар гьюнлюк кьаныгьывлуиш. Кьуллугьуна гьэре, адамланы талапларын кьютмеге борчуланы тергевсюзлюгьюню, гьайсызлыгьыны натижасында бизге гелеген арзаланы санаву кемимей...

Биз эсли кьатынлагьа, яшларын янгьыз озьдюреген аналагьа, етимлеге, сакьатлагьа айрыча тергев беребиз ва гьайлы янашма кьаст этебиз. Шо ишибизни гьакьында мен дагьы да хыйлы хабарлама болар эдим...

бизин аналарыбыз, кьатынларыбыз дуалар эте туруп, душман гьолледен кьоркьмай, асгерчилерибизге биринчилерден болуп табылгьан адамлар эди. Шо заман мен, Фазу Алиева ва Пачалыкь Советни секретары Такибат Магьмутова вертолётгьа да минип, дав агьвалатланы лап кьызгьын ерлерине бара эдик.

Биз шо ерде оьлмеге бола эдикми? Бола эдик! Тек бизни, шо мьогьлетде аналар гьисапда, асгерчилерибизни гьочюне гьоч, ругьуна ругь кьошмагьа тарыкь эди. Биз шо борчубузну толукьюде кьютдюк деп эсиме геле.

Мени учун союзну иши кьатынланы бирлигини герти школасы болуп токьтады, олар бир-бири булан нечик кьатнама тарыкь экенине тьошюндюм, яшавда бир кьыйынлыкьдан да тартынмай яшавубузну яхшы янгьа алышдырмагьа белсенгенлер булан ювукьдан таныш болдум.

Фазу Гьамзатовна озьюню жамият чалышывунда инг алдын ерлердеги кьатынланы советлери булан тыгьыс байлавлукьну юрютмекни гьэз алгьа тута эди. Шону мен айрыча эсгермеге сюемен. Биз де шо ёлну узатабыз...

Магьа ону кьатынланы гьаракатына этген кьошумуна кьыймат бермеге кьыйын, ону чалышыву шонча да генг эди. Ону ойлары булан ругьлангьан кьатынлар тавланы да чькдюрме болар эди...

Шо сьзлени кьычырыкьлы деп гьэрмегиз, дюньяны ишлерин Фазу Алиева йимик кьатынлар юрюте болгьан буса, айланабызда даим парахатлыкь, берекетлик ва гележекге инамлыкь оьмюр сюерер эди!

Интизар МАМУТАЕВА,
Республиканы кьатынларыны союзну
председатели

Сююв—гъалек денгиздеги маякъдай,
Чарслы гюнлер, гечелер де сёнмейген.
Сююв—юлдуз, дазусуз океанда,
Гемечиге уьуне ёлун гёрсетеген.

ШЕКСПИР

Адамгъа хас асил хасиятланы арасында сююв инг гючлю гъис. Сююв асрулар бою макътала гелген, тек шо, гертиден де, не зат экенни ахырына ерли толу кюйде англап битмеген. Неге инсангъа шу адам тарыкъ, неге ону танглагъан деген соравгъа бир алим де, философ да, шаир де бугюн де мекенли жавап берип болмайлар.

Бир уйдурмалы хабар эсима тюшдю. Аллагъ Адамны ва Гъаваны Женнетден къувалайгъанда тереклердеги бары да алмаланы жыйып, гесип, экиге бёлюп, ер юзюнде яймагъа буюргъан болгъан. «Гъали гъаригиз озьюгюзню яртыгъызны излегиз»,—деген Яратгъаныбыз. Шо саялы дюньяда герти сююв сийрек ёлугъа деп айтыла дей. Туврасын айтгъанда, герти кюйде суймек учун да инсанда Аллагъутаала берген пагъму болмагъа герек.

Бютюн оьмюрюнде юрегинде гюнешни алып юрюмеге ким буса да болмай. Сююв учун тавакаллыкъ, инамлыкъ тарыкъ, осал, къоркъач адам герти кюйде сююп бажармай. Шо—оьктем, таза адамланы талигъи. Сюювге хыянат болгъан адам, Ватанын да сатмагъа бола. Мен шогъар бир де шекленмеймен. Герти кюйде янгыз тавакаллы эргешилер суйме бола...

*Дюнья гъали де къарангылыкъда,
Кёклени юлдузлар къуришагъан...
Уьйлер де ёкъ, ожакъ да,
Тек къатынлар бар, къатынлар.
Биринчи от ягъылгъан да,
Сююв озьен баш алгъан
Тек шо сюювде гъис болмагъан
Сююв сёзлер чалынмагъан
Сюювню макътардай шаирлер де тувмагъан.
Янгы гъисни англамагъа олагъа къыйын болгъан
Арадан йыллар оьтдю, йыллар тюгюл асрулар
Тек айтылгъан шаирлер, оьзге гъакъыл тебелер
Сююв не экенни гъакъында гъали де эришелер...*

В. Тушнова

Мен Вероника Тушнованы шу шиърусу булан Адабият институтну биринчи курсунда охуйгъанда

Къайсы къысматыны да сююв гери ура

таныш болдум. Шолар магъа шонча да таъсир этди, бугюн де юрегимде къайнар селенивлени тувдура.

Сююв сигърулу алам! Эгер де, тайышгъан адамны къолундагъы хынжал ер юзюн дангыл авлакълагъа айландырма бола буса, сюювге тарыгъан къатын шону янгыртма бола. Яшав янгыз сююв булан узатыла. Сююв—терен маънасы булангъы сёз, эргишини ва къатынгишини арасындагъы сююв шону янгыз бир яны. Ата-ананы ва авлетлерини сюювю, къурдашланы яшавгъа бакъгъан якъдагъы сююв... Шолар барысы да гиччи булакълардай уллу озьенге айлана, Ватанынга бакъгъан якъдагъы сюювге.

Шо сююв бизин тарихибиз булан тасдыкъ этилген. Шо сююв учун жанын-къанын аямагъанлар. Сюювню оьргючу булан даимликге тарихлерде къалалар. Кахаб Росолу Магъмут озьюню яшавун Муини макътавгъа багъышлагъан ва оланы таза, ярыкъ келпетлери бизин юреклерибизде яшажакъ.

Аты данггъа айтылгъан гладиаторланы башчысы Спартак озьюню аявлу Валериясыны тобукъларына башын салып, сюювюнден йылай эди. Олону азатлыкъ учун ябушмагъа ругъландыра эди. Тарихде сююв адамны бюс-бютюнлей алышдыргъан нече-нече мисал бар. Гъатта, гъалиги заманланы алсакъ да, бир-бир ичкичилер, наркоманлар сюювге тарып, яшавну ярыгъына къайталар.

Бизин ата-бабаларыбыз ёммакъларында ва хабарларында сюювню янгыз гёзеллик саялы макътамай эди. Къатынгишини сюювюню къазанмакъ учун эргешилер етти тавдан оьрленме, етти денгизден юзюп чыкъмагъа, етти башлы аждагъа булан бетге-бет ябушма, гъасиликалам, не къыйынлыкъдан да оьтмеге гъазир эди! Къыйынлыкъ булан гелген зат, айрокъда, къыйматлы, аявлу бола.

Бизин заманланы айтсакъ, сююв къанатсыз болуп бара, неге десе, гъали къатынны «елемек» учун кёп къаст тарыкъ тюгюл. Бир-бир къатынлар кимге де къулачын яйма гъазирлер. Мен шолойлагъа озьюгюзге тюз къыймат берип бажарыгъыз деме сюемен ва бир затны англагъыз—сюювден яхшы, тизив гъис ёкъ, эгер де, шо герти сююв буса...

М. Абдуллаев

Фазу Алиева

Анатолий Шарыповну графикасында

Анатолий Нестерович Шарыпов – белгили дагъыстанлы график. «Дагъыстанлы къатында» журналны таъсирли суратлары булан безендирип, 15 йылдан да артыкъ ишлеген. Ол озю айтагъан кюйде, башлап Фазуну суратларын этмеге хыялы болмагъан, неге тюгюл, бир тутгъан агъвалатланы, ерлени суратлайгъан графикадан тайышма суймей эди. «Фазу – сийрек ёлугъагъан адам, уллу шаир, озтёречегийинме, безенме къаст этеген исбайы къатынгиши. Шо мени жанрым тюгюл», – дей эди художник.

Буса да Фазу Алиеваны 60 йыллыгъына ол шаирни бир нече графика суратларын эте.

Анатолий Нестерович инг алдын шаирни къатынгиши инчелигин, йымышакъ табиатлыгъын суратлама бажаргъан. Ону Фазусу даим асил хыяллагъа иерген адам. Къайнар къараву, октем кюйде тутагъан башы, бийик тебе чачы, бырынгы сюзюк явлугъу, ерге етишеген узун капоту...

А.Шарыпов Фазуда озюню бир сыры, даим учагъан, саркъыйгъан юреги булангъы Къатынны гёрюп болгъан...

А. Шарыпов.

Фазуну гъакъында

Фазу Алиева – дагъыстан лириканы къарчыгъасы, ону учуву бийик болажагъын гъис этемен.

Шаир Николай ТИХОНОВ

Фазу Алиеваны шиъруларында терен философия, ярыкъ келпетлер бар. Шо йылы тав ел узакъ къалмай, алатолпангъа айланажакъ.

Шаир Михаил СВЕТЛОВ

Мен Фазу Алиеваны таржума этилген шиъруларын охуйгъанда яралангъан, ялангъач юрекке тиеменми экен деп эсеме геле. Шонча да шоларда таза юреклик ва герти поэзия гъис этиле. Сатырлары шоссагъат мени жанлы гъислериме айлана. Бизин гъалиги бир-бир шаирлерибизге оър даражадагъы поэзия асарлар яратмакъ учун Фазудан уългю алма тюше.

Язывчу Анатолий ИВАНОВ

Фазу магъа объюню янгы сегизликлерин ва дёртлюклерин бакъдыргъан. Къычырыкълы йимик чалынып къалмасын – гъайран пагъмулу шиърулар! Мен Аллагъдан шолардагъы гъакъылны ва лирикасыны тазалыгъын орус тилге таржума этегенде яртысын сама сакълама гюч берсин деп тилеймен.

Шаир ва таржумачы Яков СЕРПИН

Объюню пагъмулары булан танывлу дагъыстан адабиятта Фазу Алиеваны яратывчулугъу гёрмекли ерни тутта. Ону поэзиясы ва прозасы янгыз дагъыстан адабиятгъа тюгюл, бютюдюнья адабиятгъа да уллу къошум этген. Ону асарлары хыйлы тыши тилге таржума этилгенлиги де шогъар шагъат болуп токътай.

Язывчу ва танкъытчы Олег ДОБРОВОЛЬСКИЙ

Эгер де, миллионкъатынланы арасында мен Фазуну гёрген эдим буса, ол – шаир ва юрегинде бокъурайгъан гъислени янагъан гёзлеринден гёрюнюп тура деп айттар эдим.

Шаир Василий ФЁДОРОВ

Женщина Дагестана

5/2022

На кумыкском языке

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

ответственный секретарь

С. Х. БУЛГАЕВА

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

Б. Ш. МУХИДИНОВА
bahu4y@mail.ru

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА
e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,
А. ТАЖУДИНОВА,
В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,
e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
e-mail: j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

**Официальный сайт журнала «Женщина
Дагестана»: женщинадагестана.рф**

Дата выхода в свет 23.09.2022.

Формат бумаги 60 x 841/8.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 0717. Тираж (3231) 638 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается
с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском,
кумыкском, лакском, лезгинском,
русском, табасаранском языках один
раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ
№ ТУ05-00429 выдано Управлением
Федеральной службы по надзору в
сфере связи, информационных техно-
логий и массовых коммуникаций по
Республике Дагестан.

На обложках:

I – портрет Ф. Алиевой. Художник
Г. Пшеницына; II – портрет Ф. Алиевой.
Художник Т. Кагиров; IV – портрет
Ф. Алиевой. Художник Х. Курбанов.

В номере использованы фотоматериалы из
архива редакции.

Мени дуам

Мени гьасирет дуам

Мен даимге кьылагъан.

Дюнья арчылсын аврудан

Бары кьайгы, балагъдан.

Болмасын ер юзюнде

Эришив де, давлар да.

Яшларыбыз да гетмесин

Дертге дэндюрюп анасын.

Эсин жыйгъан инсанлар

Табиат булан эришмесин.

Тав, терекни кьырмасын

Япыраклар перде болуп, там болуп,

Жан-жаныварны оз ичинде яшырсын,

Сутур гезден, йырткыч

кьолдан кьорусун.

Умут узгенлер болмасын

Хыйлы, хыйлы гече, гюн

Байгал булан тай турсун.

Сыйыр булан бузаву

Кьойну кьырыйында кьозусу

Уллу болуп оьсенче.

Пашман сынавну такрарлап,

Артык аваралагъа сююнмей

Авлия есси батдырмас

Мишикден айырып баласын.

Гюн шавла берген чакьы

Аллагъ да гёрсетмесин

Авлетлер чакьсыз гетип.

Сен бу дюньяда кьалардан

Закон болуп токътасын

Тайышмайгъан, таймайгъан

Анагъа бакъгъан сююв–

Борчунг, кьайда турсанг да инсан.

Дюньяда бир ана да

Мен гёргенни гёрмесин

Кьыйгы-дертден сакъласын.

Яшыны сын ташыны алдында

Мунгайып токътамасын.

Ана авлетин узатмасын

Авлети анасына кьайгырсын.

Мени ахырынчы дуаларым

Шондан башгъа умутум ёкъ

Дюнья балагълардан арчылсын.

Аналагъа энни сама рагъатлыкъ тувсун!

1994-нчы йыл.

Таржума этген Алав Алиев

ИНДЕКС ПМ818

6+

Цена свободная

4 651116 280082